

Tanulmányi út helyett

A Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor hallgatóinak beszámolója az Ábel Alapítvány támogatásával létrejött felvidéki és erdélyi tanulmányútról.

Restaurálási tanulmányok.

Tanulmányi út helyett

A Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor hallgatóinak beszámolója
az Ábel Alapítvány támogatásával létrejött felvidéki és erdélyi tanulmányútról.

Restaurálási tanulmányok.

Tanulmányi út helyett

A Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor hallgatóinak beszámolója
az Ábel Alapítvány támogatásával létrejött felvidéki és erdélyi tanulmányútról.

Restaurálási tanulmányok.

Tanulmányi út helyett

A Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor hallgatóinak beszámolója
az Ábel Alapítvány támogatásával létrejött felvidéki és erdélyi tanulmányútról.

Restaurálási tanulmányok.

A kötetet szerkesztette:

Blakóné Majkó Katalin

A szerkesztői munkában közreműködött:

Bárczy Gyula, Mihály Ferenc, Kiss Lóránd

Grafikai tervezés:

BJB Design Bt.

Szöveggondozás:

Csóke Judit

A kiadvány megjelenését támogatta:

**Nemzeti
Együttműködési
Alap**

MINISZTERELNÖKSÉG

BETHLEN GÁBOR
Alapítvány Zrt.

RÁKÓCZI
SZÖVETSÉG

Köszönetet mondunk a Magyar Képzőművészeti Egyetemnek a kiadványhoz kapcsolódó online konferencia technikai lehetőségének a biztosításáért, valamint az MKE Restaurátor Tanszékének és Szemerey-Kiss Balázs tanszékvezetőnek a konferencia szervezésében való együttműködéséért.

Felelős kiadó:

Blaskóné Majkó Katalin
az Ábel Alapítvány elnöke

Nyomdai Munkálatok:

Pont-olyan Kft.

felelős vezető:

Kandis Katalin

ISBN 978-615-01-0416-4

A fotókat a Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor szakos hallgatói készítették.

Borító: csíkszögödi római katolikus templom.

Fotó: Sallai Gyopár

Tartalomjegyzék

<i>Bevezető</i>	7
<i>Felvidéki túlmányút 2015</i>	11
Betlér	11
Krasznahorkaváralja	13
Besztercebánya, Selmecebánya	14
Csetnek	18
Kakaslovníc	20
Lócsé	21
Szepeshely	23
Bártfa	25
Szepesszombat	28
<i>Erdélyi túlmányút 2017</i>	31
Homoródkarácsonyfalva	31
Székelydália	32
Ége	33
Székelyderzs	34
Bögöz	35
Nagygalambfalva	36
Rugonfalva	37
Énlaka	38
Segesvár	39
Berethalom	40
Szászbogács	41
Darlac	42
Küküllőkörös	43
Medgyes	44
Míkháza	45
Nyárádszentmárton	46
Erdőcsinád	47
Marosszentgyörgy	48
Nyárádszentlászló	49
Fületelke	50
Márfalva	51
Csíksomlyó	52
Csíkdélne	53
Csíkszögöd	54
<i>Tanulmányok</i>	55
Bóna István: A szászbogácsi műemléki nyári egyetem, 2019. július 28–augusztus 5.	57
Korhecz Papp Zsuzsanna: A bácsi ferencesek Portiunkula oltárképének újjászületése	69
Peter Koren: A pelsőci református templom restaurálása	75

Bevezető

Az Ábel Alapítvány 2004-ben bejegyzett közhasznú szervezet. Célunk az államok és népek közötti kulturális kapcsolatok ápolása, főként a határon túli magyarság nyelvi és kulturális önazonosságának megerősítése, a magyarországi közösségek megismertetése a határon túli magyar kulturális értékekkel az anyaországi és határon túli kulturális területen dolgozó szakemberek kapcsolatának a kialakítása, támogatása. Céljaink elérése érdekében feltárjuk a lappangó, pusztulófélben lévő kulturális értékeket, segítjük azok megmentését, megszervezzük, és támogatásban részesítjük azok restaurálását.

Nagyon fontosnak találjuk, hogy a leendő műemléki területen dolgozó szakemberek megismerkedjenek a Trianon előtti Magyarország gazdag kulturális örökségével. Ezért működésünk során tanulmányi utat támogattunk és szerveztünk a Kárpátaljára, Erdélybe, a Vajdaságba, a Felvidékre a Magyar Képzőművészeti Egyetem restaurátor szakos hallgatói számára.

Sikerként könyveljük el, hogy állandó kapcsolat jött létre a határon túli magyar restaurátorok között.

Tanulmányi útjainkat a Rákóczi Szövetség és a Nemzeti Együttműködési Alap től elnyert pályázatainkból finanszíroztuk. A tanulmányi utakat minden alkalommal a hallgatók élménybeszámolója követi, ahol képekkel illusztrált beszámolót tartanak az útjuk során tanultakról.

2020-ban a megszervezett erdélyi tanulmányi út a pandémia miatt nem jöhetett létre.

Jelen kiadványunk az MKE restaurátor szakos hallgatóinak a beszámolóját tartalmazza az 2015-ös felvidéki, és az 2017-es erdélyi tanulmányi útról, valamint a beszámolókhöz kapcsolódó tanulmányokat foglal magába. A beszámolókon a hallgatók elmondják, hogy mit tanultak, mit láttak, és fényképeken mutatják be a látottakat.

Természetesen nem lehet pótolni az utazásokon való személyes kapcsolatot és részvételt, sem a kiadvánnyal, sem a 2020. december 9.-én a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátor Tanszékével közösen szervezett online workshoppal sem, de bízunk benne, hogy felkeltjük az érdeklődést a következő években a tanulmányaikhoz szervesen illeszkedő programok és tanulmányi utak iránt.

Budapest, 2020. 12. 30.

Blaskóné Majkó Katalin

Ábel Alapítvány elnök

A 2020. december 9-i workshop programja:

16:00-16:30

Kiss Lóránd: Erdélyi szász evangélikus templomokban végzett falkép-kutatások, feltárások és restaurálások. (Székelybóos)

16:30-17:00

Mihály Ferenc: A csíkzsögödi római katolikus templom oltárainak a restaurálásáról. (Szováta)

17:00-17:30

Korhecz Papp Zsuzsanna: A szabadkai ferences templom és rendház barokk emlékei. (Szabadka)

17:30-18:00

Bóna István: Műemlékvédelmi nyári egyetem Szászbogácson. (MKE)

Felvidék

Felvidéki túlmányút 2015

Betlér

Felvidéki túlmányutunkra 2015 szeptemberének első hetében került sor. A szállásunk Betlérén, az Andrassy-kastély területén volt. A kastély az 1700-as évek elején került az Andrassyakhoz. Ekkor reneszánsz, majd barokk, később klasszicista stílusban átépítették. 1880-ban nyerte el mai historizáló formáját a francia kastélyok mintájára. Az idők múlásával keveset változott. A bútorok zömét angol empire és bécsi klasszicista stílus határozza meg.

Vendéglátónk, Bárcki Gyula, a kastély igazgatója vezetésével alapos képet kaptunk az Andrassyak főúri életéről. A lépcsőház fényes terében helyet kaptak a család tagjainak festett portréi, valamint trófeák és értékes műtárgyak a család hagyatékából. Az ősgalériában szépen megmunkált, festett bútorokkal és intarzia szerűen lerakott parkettával találkoztunk.

Az egykori főúri vadászszenvedélyt jól példázza az egzotikus állatok kipreparált gyűjteménye. A kastély kis ékszerdoboz a könyvtár, amelynek gyűjteménye több mint 20000 kötetet számlál. Nagy százalékuk feldolgozatlan, mert időről időre még előkerülnek könyvek a rejtett zugokból.

A tanulmányi út következtében 2016 nyarán két hallgatónk önkéntes munkát vállalt Betlérén.

Pazar neogótikus lépcsőház a betléri Andrassy-kastélyban

A betléri Andrassy kastély

A kastély délnyugati tornya a reneszánsz Békék-ágyúval

Velencei kőfaragvány a betléri kastély főbejárata mellett

Író szekrény neobarokk stílusban a 19. századból

A betléri kastélyban álló cserépkályha a 19. századból

Vértzetek az Andrassy gyűjteményből

Egyedi reneszánsz kelengyeláda 1653-ból

Az Andrassy mauzóleum pompás mozaikdíszes kupolája Karl Throl müncheni művész tervei szerint

Krasznaborkaváralja

Az Andrassy Mauzóleumot Andrassy Dénes emeltette. A korakeresztény elemeket szecessziós stílusban élesztették újjá. Az épület maga Theoderik Mauzóleumával mutat formai rokonságot.

A belső tér, a kupola mozaik díszítése a korakeresztény bazilikák belső tereit idézi. A környezetéből kiemelkedik Szent Franciska ábrázolása. A technikája inkrusztáció, amely nemes anyagok felhasználásával készült berakásos dísztmény. Jelen esetben nemes köveket és féldrágaköveket alkalmaz.

A Csíkszentkirályi és Krasznaborkai Andrassy grófok ősi fészke - Krasznaborka vára

Az Andrassy Franciska és Dénes mauzóleum Krasznaborkaváralján 1904-ből

Andrassy Dénesné Hablawetz Franciska szarkofágja Max Frick müncheni szobrásztól

Besztercebánya, Selmecebánya

A második napon Besztercebányára látogattunk el. A Zólyomi-medencében, az Alacsony-Tátra lábánál fekvő Besztercebánya (Banská Bystrica) Közép-Szlovákia történelmi és gazdasági szempontból kiemelkedő fontosságú műemlékvárosa. Főterének északi részéhez kapcsolódik a Várnegyed, itt található a gótikus Mária-templom.

A templom története

A XIII. századból (1255) származó római katolikus Mária-mennybevitele templom eredetileg román stílusban épült. A következő évszázadokban többször átépítették. Késő gótikus formajegyeket az 1400-as években nyert. Az 1996-ban végzett ásatások bizonyították, hogy a szász polgárok kőfallal és palánkerődítéssel szintén a XV. században erősítették meg. A szász szorgalomnak köszönheti másik nevét is, közzsájon „német templomként” emlegetik. Jelenleg látható alakját az 1761-es pusztító tűzvész utáni helyreállításoknak köszönheti. Külső falán a XV. századból származó, késő gótikus stílusú szoborcsoportot láthatunk, mely Krisztust ábrázolja az Olajfák hegyén. A szoborcsoport a plébániatemplom hosszházának délnyugati oldalához kapcsolt fülkében helyezkedik el, mely közel hat méter magas, és amely saját hálóboltozattal fedett.

A mű festett volt, ennek ma már csak nyomai látszanak. Az előtérben négy önálló, életnagyságú szobor kap helyet, a középtér részletgazdag dombormű.

A háttérben a Júdás vezetésével közeledő poroszlókat látjuk egy már festett városi környezetbe illesztve. A szereplők moz-

A besztercebányai vár a főutca torkolatánál

A besztercebányai plébániatemplom

A plébániatemplom előcsarnokának freskódészei

A Szent Borbála oltár ormozata

Szent Borbála gótikus szárnyasoltára 1509-ből

A Szent Borbála oltár predálja

dulatai elevenek, a fiziognómiák változatosak, az út termélységet érzékeltet. Az előteret és a háttérrel határozottan elválasztja egymástól a kerítés, melyen több poroszló is átmászik. A fő jelenetet – Krisztus imáját az angyal előtt – számos mellékjelenet egészíti ki: nemcsak a kerítésen áttörő poroszlók alakjára, hanem az egyik tanítványt a szökéstől visszatartó alakra is gondolhatunk. Ennél a domborműnél már a műfaji keveredés is fokozottan jelen van. A háttérben megfestett vedutában Besztercebányát szokás felismerni a régi városházával, bár a konkrét városábrázolás nem valószínű.

A templom kívülről festett, egészen körbejárható volt.

A támpilléreket változatos kőfaragványok díszítik.

A Szent Borbála-oltár Lőcsei Pál munkája (1509), a templom bal oldali mellékkápolnájában, a Szent Borbála gótikus kápolnájában látható.

A kápolna ívelt bordázatú hálóboltozattal fedett. egyházalapítók és magyar királyszentek festett kőszobrai díszítik.

Az oltár közepén Mária a kis Jézussal, balra Szent Jeromos, jobbra pedig Szent Borbála látható

Szent Borbála a bányászok védőszentje, egyike a középkor és a barokk világ legtiszteletreméltóbb nőszentjeinek. Az egyházi feljegyzések szerint csodákat téve segített a benne bízóknak. Pl. a halálosan megégett gorkhumi Koch Henrik - aki rendszeresen fohászkodott Szent Borbálához - mindaddig életben maradt, míg fel nem vette az utolsó kenetet, és így már nem érte készületlenül a halál.

A bányászok mindig örökös veszedelemben dolgoztak. Vég-szükségben fordultak Borbálához, mint védőszenthez, aki védett a hirtelen halál, a sebesülés, a villámcsapás és a tűzvész ellen. A hirtelen halál elleni védelem magyarázatát abban kereshetjük, hogy Borbála azt a kegyelmet kérte Istentől, hogy ne hagyja meghalni az utolsó kenet felvétele nélkül.

Évszázadokon át a leszállás (vagyis a föld mélyébe való leereszkedés) előtt a felolvasóteremben egy erre kijelölt vājár Szt Borbálához fohászkodott

A bányában, lőporral végzett robbantások megkezdését követően, valamint a sújtólég - robbanások gyakoribbá válásával is kérték a szent oltalmát.

attribútumai: -hengeres, vagy négyszögletes torony három ablakkal, amelyek a Szentháromságot jelképezik
-a kehely ostyával, vagy anélkül, amely az utolsó kenet felvételére utal,
-liliom, vagy pálmaág, mely a szüzességet jelképezi,
-kard, vagy pallos, amik életének kioltására utalnak.

Az oromzaton a hagyományokhoz híven a keresztrefeszítés jelenetét láthatjuk.

Az oltár szárnyait szenteket ábrázoló festett domborművek díszítik.

A szárnyak másik oldala festett, Szent Borbála életéből vett jelenetek díszítik.

Az oltár alsó részén, a predellán Jézust láthatjuk a tizennégy ún. segítő szenttel,

A tizennégy segítőszent az első századok keresztény vértanúi, akiket együtt hívnak segítségül a keresztények. A tizennégyes szám feltehetőleg az apostolokra utal: a tizenkét tanítvány, továbbá Pál és Barnabás. Tiszteletük a középkorban főként német nyelvterületeken terjedt el. Csoportjukba területenként olykor más-más védőszenteket is soroltak. Legtöbbször szerepelt: Ákos, Borbála, Balázs, Cirjék, Dénes, Egyed, Erazmus, Euszták, György, Alexandriai Katalin, Kristóf, Antiochiai Margit, Pantaleon, Vitus. A hagyomány szerint e szentek a haláluk előtt ígéretet kaptak Istentől, hogy a hozzájuk fordulók nagy bajokban megsegíthetik. Kultuszuk német földről a nagy pestisjárvány (1347–52) idején terjedt el s virágzott Közép-Európában. Kápolnákat, oltárokat, ispotályokat szenteltek a tiszteletükre. Általában egy központi alak, Szűz Mária vagy egy helyi szent körül ábrázolják őket, attribútumaikkal.

A festett hálóboltozaton a négy evangélista és két egyházatya, Jeromos és Szt Gergely látható.

A Selmecbánya felé vezető úton sajnos defektet kapott a buszunk bal hátsó kereke, így kényszerpihenőt kellett tartanunk. Reméltük, hogy még elérjük a várat napnyugta előtt, hogy az ajtónálló beeressen minket.

Az UNESCO Világörökség része, Selmecbánya az egykori magyar királyság legjelentősebb bányavárosa volt, egyik fő látványossága és városképének meghatározó eleme a főtértől nem messze, egy magaslaton fekvő Óvár.

Az Óvárat láthatjuk, mely napjainkban a Szlovák Bányászati Múzeum helyeként szolgál.

Szent Borbála

A selcebányai Óvár

Az óvárban található a barokk szobrászatot bemutató tárlat

Elkéstünk. Már nem akartak nekünk ajtót nyitni. Bárczy Gyula telefonos segítségével egy fél órára mégis beengedtek minket a várfalon belültre.

Az Óvár alapjainak számító templom építését háromhajós román stílusú bazilikaként kezdték meg a XIII. században. A Szűz Mária-plébániatemplomot a következő században védfallal kerítették. Később bástyával és kaputoronnyal is bővült.

A XVI. század elején gótikus jegyeket kapott, majd (1546-1559) a török veszély ellenében megerősítik, várrá alakítják át. A templom mennyezetét lebontották a főhajóból várudvart, a szentélyből várkapolnát, az oldalhajókból kaszárnyaszobákat és raktárakat alakítottak ki. A templomtorony óratorony lett, a főfalak sarkaira kerek bástyákat emeltek.

A török idők után megél még átalakításokat, a torony ekkor kapja máig látható jellegzetes, hagymakupolás barokk sisakját.

(A XIX. században igazi multifunkciós épületként működött, volt itt levéltár, jégverem, raktár, tornaterem, könyvtár és a városi rendőrség is használta az épületet. 1900-tól múzeum, folyamatosan bővülő kiállításokkal.)

Az egykori szentélyben kőtárat rendeztek be, itt láthatók a Fő tér Szentháromság-oszlopának eredeti barokk szobrai.

M.S. mester (besztercebányai) szárnyasoltárának makettjét is kiállították.

Ezek 1500-1510 közt készültek, és egykor a selmecebányai Szent Katalin katolikus templom főoltárát díszítették. Az oltár képeiből ma egy kép, a *Vizitáció* című, a Nemzeti Galériában, a *Jézus születése* című kép a hontszentantali plébániatemplomban, négy kép pedig, a *Krisztus az Olajfák hegyén*, a *Keresztvitel*, a *Kálvária* és a *Feltámadás* című az esztergomi Keresztény Múzeumban található.

Az Óvárat bástyák és várfalak védik

Városháza Selmecebányán

Csetnek

A templomot 6. sz.-ban az evangélikusok vették át. Lefedték a képeket.

1900-as évek elején kerültek elő. 14. 15. 16.sz.-i falképek vannak a templomban

Karzat márványmintás, instabil. Sókivirágzás, talajvíz a jószándékú beavatkozások következtében.

A templomban található reneszánsz-barokk oltár, újbarokk szószék, patronmintás stallum, festett faragott fa szekrények, kő koporsók, kőből faragott barokk stílusú orgona

A csetneki templom szentélye

A csetneki templom belseje

A csetneki gótikus evangélikus templom

A karzat lépcső mellvédje a 18. századból

Karzat a csetneki templomban

18. századi déli karzat a csetneki templomban 15. századi freskókkal

Jézus keresztelését ábrázoló freskó a diadalív bal oldalán

15. századi freskók a diadalív bal oldalán

Kakaslomnic

Poprád és Késmárk közt tértünk be, a templomba. Falakon kívülről vonóvasat szemlélünk, sok stílus keveredik. Barokk oltár mögött középkori utolsó ítélet kép látható.

A két mellékoltár reneszánsz kori, Alexandriai Szent Katalin, Szent Miklós.

Szent László harca a kunnal falkép rossz állapotban, szűkös helyen van.

Szent Katalin templom a 13. század végétől

A kakaslomnici plébánia

A szent László legenda a kakaslomnici templom sekrestyéjében

Szent Miklós központi szobra a Szent Miklós oltárán 1490 körül

Táblakép Sz. Miklós szárnyasoltáráról Márton mester műve

Lőcse

A negyedik napon meglátogattuk Lőcse törzsszászok alapította városát. A várost és a templomot több tűvész, viszály és a reformáció is súlytotta a történelem folyamán. A Szent Jakab templom a város főterén a reneszánsz megjelenésű városháza szomszédságában található. A csodával határos, hogy a templomnak csak a tornya sérült meg az idők alatt. A benne található 19 oltár közül 12 gótikus, ami egyedülálló a világon.

A lőcsei szent Jakab templom

A lőcsei városháza

A Vir Dolorum oltár 1480 körül készült, a lőcsei szent Jakab templom legrégebbi szárnyas oltára

A Szent Anna harmadmagával oltár 1525 körül készült

Teofil Stanzelnek tulajdonított az Utolsó ítéletet ábrázoló freskó 1510–20 körül

Szent József és egy pásztor a Jézus születése csoportjából. Lőcsei Pál készítette 1510–1515-ben

Könyvekből, fotók lapján már voltak elképzeléseink a templom belső teréről, oltárainak szépségéről, viszont arra nem számítottunk, hogy ennyire lenyűgöző látványt fog nyújtani a helyszínen. A bejutás könnyedén ment, óránként indul turnus jegy ellenében. Fél óránk volt végigjárni a templomot, ami meglehetősen kevés a tárgyi gazdagságát tekintve. Fotókat csak lopva készíthettünk, mert szigorúan tiltva van. Művészeti értékét tekintve a főoltár a legjelentősebb, mérete is impozáns: közel 19 méter magas. Lőcsei Pál műhelyében készült az 1500-as évek elején.

A templom egyik gyönyörűsége az Életfa Feszület, melyet 1350-re datálnak, de még az is lehet, hogy korábbi alkotás. A kereszt maga egy háromfelé ágazó fát formál, oldalán rügyekkel, amint a kivágott fa újra gyökeret ereszt. A feltámadást szimbolizálja, a halál utáni életet. Gazdagon faragott stallumok is találhatóak nagyszámban, a templomban. Egyik ilyen különleges darab a Lőcsei fehér aszszony padja. A gótikus faragás módja jól végig követhető rajta. A templom hátuljában található barokk oltár csak díszletként szolgál a rajta elhelyezett gótikus szobroknak. Valószínűleg Lőcsei Pál keze munkáját dicsérik. A leírások szerint 1698-ban találták őket befalazva a városházán. A történet arról ír, hogy Mária alakját mindenféle szennyeződésektől mentesen látták meg, amit égi jelként értelmeztek. A szobrok valószínűleg egy betlehem részei lehettek, nem tartoztak oltárhoz. A reformáció idején falazhatták el őket.

A templom belső teréről két kép, melyeket az internetről gyűjtöttem.

Az utazás többünk szakdolgozatának témáját is érintette. Számomra két oltár megtekintése volt érdekes. Az egyik a Mátyás király passió oltára, a másik a Máriahó-oltár. Mind kettő a főoltár felállítására előtt elkészült.

A gótikus szárnyasoltárok körében ritkaságszámba megy, hogy a predella előlapját nem díszítik alakok, hanem az örvénylő ornamentika kap hangsúlyt. Felépítésükben, szerkezetükben, megjelenésükben első ránézésre nagyon hasonlítanak a Kísszenebi Keresztelő Szent János főoltár predellájához.

A Mátyás király passió oltárának predelláján Mátyás és Beatrix címere látható. Az ornamentika szerkezetében gótikus hagyományokra támaszkodik, míg a plasztikai megformálás már reneszánsz ízlésvilágot tükröz. A Máriahó-oltár esetén az egyik címer Lőcse várost jelképezi, míg a másik a Jagellók címere. Ez a címer a kisszebeni főoltár predelláján is megtalálható. A másik egyezés az ornamentika megfaragásának hasonlóságában rejlik. A kisszebeni szekerényének a bal alsó ornamentikájával mutat testvéri viszonyt. A legszembeesőbb különbség az állapotukban van. A kisszebeni töredékesen maradt fenn, ami nagyfokú rekonstrukciót követelt. Érdekes volt látni az érintetlenül maradt predellák felépítését. Jó viszonyítási alapul szolgált a későbbi megfigyeléseimhez.

Szepeskáptalan – Szepeshely főutcája barokk házakkal

Az MKE restaurátor hallgatói a felvidéki tanulmányúton

Szepeshelyi prépostság várfallal körülvéve található a Szent Márton hegyen.

Amíg a csoport indulására vártunk, a kanonok soron sétáltunk az alsó kapu felé. Az utcát szegélyező épületekben laktak a kanonok, a papi tisztségviselők. A lakóházak homlokzatain szentek freskóit és domborműveit láthattuk, ez is árulkodik a hely gazdagságáról. A szepesi várra remek kilátás nyílik az utca végén. A vár Szlovákia legnagyobb kiterjedésű váromja, s talán a legszebb is. Ez volt a Szapolyaiak székhelye, amit a 15. században késő gótikus stílusban átépítettek illetve kibővítettek. Ők, a Szent Márton templomban nyugszanak. Később, tűzvész áldozata lett a vár.

A két hegy között Szepesváralja terül el a völgyben.

A Szent Márton székesegyház nyugati homlokzata

A királyok imádata oltár 1497 előtt készült

A székesegyház különlegessége a Károly Róbert király koronázását ábrázoló falkép 1317-ből

A székesegyház belseje

A székesegyház legértékesebb gótikus oltára, a Mária koronázása oltár 1490-ből

Tanulmányi út helyett

A Szent Márton székesegyház román stílusban épült, amit a gótika idején kibővítettek.

A gótikus oldalkápolnán külső helyreállítástörténet.

A templom első emléke az 1317-ből származó falkép: Szűz Mária megkoronázza Róbert Károlyt.

A főoltár neogótikus stílusú eredeti táblaképekkel és faragott szobrokkal. Az 17. században, a templom gazdag tulajdonosai, a gótikus architektúrát lecserélték barokkra, és ekkor a táblaképeket átalakították, a szobrokat újrafaragták. A 19. században a barokk elemeket neogótikusra váltották.

Jézus születése oltár oromzata neogótikus. A jelenet a megszokott kompozíció tükörképe: a napkeleti bölcsek nem jobbról, kelet felől érkeznek, hanem balról.

A Szent Mihály arkangyal oltár, és a Mária elszenderülése oltár is neogótikus architektúrát kapott.

A Mária megkoronázása oltár a templom legszebb része, a szopolyai kápolnában áll. Tetőtől talpig eredeti, gótikus.

A templom falain halotti címereket is látni a 17. századból.

A padok, gazdagon faragottak 1630-ból valók.

Kristian Kolmitz híres műhelyéből származó padok 1630-ból

Bártfa

Valamikor „három nemzet” lakta város volt, ma már szlovákia lett. A városalapítók lengyel szerzetesek voltak, legalábbis Lengyelországból érkeztek és alapítottak itt monostort, amelyet Szent Egyednek szenteltek.

A XX-XXI század népvándorlása, a rendszerváltással megélénkülő turizmus és az abban rejlő lehetőségek felismerése hozza létre a ma is látható gyönyörű város kinézetét. Bártfa átfogó városrekonstrukció során születik újjá. 2000 óta a Világörökség része. A teret a település előkelőinek, gazdag polgárainak, az alapító családok leszármazottainak házai fogják közre.

Bártfa főtere nagyszerű látványt nyújt a gótikus, a reneszánsz, a barokk, a copf stílusú és eklektikus polgárházaival. A főter közepén a gótikus-reneszánsz stílusú régi városháza áll. A városháza 1906-tól a Sárosi Múzeum történelmi és egyházművészeti gyűjteményének ad helyet.

A tér északi végében áll a háromhajós, kelet-nyugat tájolású, szintén gótikus Szent Egyed-templom. A középkori katolikus templomok tájolása (keletelése) a címszent névünnepehez igazodott. Templomunk esetében ez azt jelenti hogy a hosszanti tengelye a szeptember 1-jén kelő nap irányába mutat. Ennek következtében amikor a pap úrfelmutatáskor a szentostyát fölemelte, a szentély ablakain betűző napfény mintegy Isten ujjaként hitelesítette az átváltozást.

Gótikus templom első tornyát 1420-1427 között emelték. Ezen mutatta az időt Magyarország második legkorábbi toronyórája (a hajdani városi élet legfontosabb szervezője volt).

A templom külső falán látható egy freskó töredék, ami sajnos már olyan állapotban van hogy szinte kivehetetlen hogy mit is ábrázolt fénykorában. Béla bácsi mesélte hogy mikor ő legutóbb itt járt még sokkal jobb állapotban volt.

A Szent Márton székesegyház nyugati homlokzata

A Szent Egyed bazilikában több 10 gótikus szárnyasoltár található

Jézus születése oltár, 1480–90

A Jézus keresztre feszítése oltár oromzata, 15. század vége

Több nagy csapás is érte a várost és a templomot: tűzvészek, földrengés. 1878ban például egy katasztrofális tűzvész szinte mindent elpusztított, a templomot is elérte, azonban Isten csodája hogy a 11 gótikus szárnyasoltárát és megannyi gótikus és barokk padsorát megkímélte. Húszévnyi munka során a templom új neogótikus oltárt és szószéket kapott. Ekkor, 1899ben nyerte el a templom a ma ismert formáját. Naményi Lajos sok beavatkozást károsnak ítélt. Úgy gondolják, hogy számos értékes műtárgy tűnt el vagy semmisült meg az átépítés során. A templom és az oltárok restaurálása még ma is folyik. A szentély 1464 ben leomlott. Kassai Ist-

Szent András oltár, 1440–60

Szűz Mária, Szent Miklós és szent Erazmusz oltára, 1505

ván boltozta be ismét, és a boltozat egyik gyámkövére saját arcmását faragta, aminek párja a kassai dómban látható.

1539-ben lutheránus lett a templom. Nem voltak képrombolók, ennek köszönhetően a gótikus szárnyas oltárokat nem pusztították el. A szentek tisztelete Luther tanítása ellen való. A főoltárt nem viselik el, és 1655ben szétszedetik és eltávolíttatják. A helyére barokk oltárképet festetnek (Ströckl Péter), Rubens Lándzsadöfés című képéről készült rézmetszet alapján. Ma az északi mellékhajóban látható. Hogy hová lett az oltár többi darabja, rejtély. Egy dokumentum szerint amikor a Ströckl Péter által festett másolatot felrakták még a két oldalán ott függtek a gótikus oltár szárnyai. A bártfai múzeumban két egyforma kis faszobrot őriznek Szent János evangélistát és Szent Jakab apostolt ábrázolja valószínűleg a főoltár részei lehetnek.

Itt is található egy Kálvária jelenet, amely hasonló a szepesszombathoz, azonban formai kivitelezésében sokkal kiemelkedőbb. Érdekesség hogy eredeti helyén láthattunk Kálvária jelenetet teljes valójában.

Gyönyörű faragott gótikus és reneszánsz padosorokkal is büszkélkedhet a templom. Bártfa címerével ékes háromsoros tizenkét személyes padosor látható az első képen, amelyet a szentátorok részére készítettek, mely a korai reneszánsz remeke. A XVII. század második felében készült a főhajó két padosora.

Faragott, gömbökkel, asarkokon pedig glóbuszal játszó oroszlánokkal díszített padosorok a lőcsei Kollmitz mester műhelyében készült. A gótikus oltárok közül párat emelnék ki amely maradandó élményt hagyott bennem.

Az első képen látható a Szent Erzsébet oltár amely 1480 körüli késő gótikus. Középen Szent Erzsébet szobra látható. Nem túl sikeres alkotás. Valószínűleg a szobor az oltárképek előtt készült. A gótikus oltárok külső képeiről, mivel csak nagybőjt idején voltak láthatóak – amikor csukva tartották a szárnyakat – sokszor lespórolták a drága aranyozást arra való hivatkozással, hogy nagybőjthöz nem illik a hivatkozás.

A második képen a Szűz Mária oltár: a középső fülkében Madonna szobra látható. Az oldalfülkékből hiányoznak a mellékalkalakok, valószínűleg még restaurálás alatt állnak. A szárnyak belső oldalán: faragott dombormű: Mária életének a Szentírásból vett jelenetei. Az oltárszárnyak külső oldalán nyolc glóriás szent látható.

A Jézus születése oltár a templom legkiemelkedőbb és legértékesebb alkotása. Számomra ez volt a legnagyobb élmény. A legtöbben közülünk szintén ennél az oltárnál időztek el legtovább. Az oltár az eredeti helyén látható, ezt az is bizonyítja, hogy az oromzat illeszkedik a boltív ívességéhez. A faragott kompozíció Lukács Evangéliuma szerint mutatja be a Jézus születése jelenetét. Szinte teljes valójában látható, azonban egy két eleme már nincs meg, valamint a predella Királyos imádása jelenetén a Kis Jézus alakja későbbi kiegészítés, és az oromzaton található szobrok is átfaragottak. A templom egyes oltáraival ellentétben itt a táblaképek ugyanolyan színvonalúak, mint az oltár faragott fő jelenetei.

A templom második legszebb oltára a Szent Kereszt oltár / Kálvária oltár. Rados Jenő szerint szinte minden része eredeti állapotában maradt ránk, ezt azonban megkérdőjelezi a predella és az oromdíz, melyek stílus tekintetében eltérnek az oltártesttől. A képen látható a Fájdalmas Szűz oltára vagy más néven Piéta oltár. Ez az oltár a templom legrégebbi tárgyi emléke. Az érdekessége hogy a szárnyasoltárok szobraitól eltérően kőből faragták. Eredetileg valószínűleg nem oltár részére készült. A kor ízlésének megfelelően többször átfestették.

Mellette látható a Vir Dolorum oltár. Ennek az oltárnak az előnytelen, sarokban való elhelyezésével, és a mellette látható, a templom legkiemelkedőbb alkotásával, a Jézus születése oltárral való összehasonlítással a látogató szemében sokat veszít értékéből.

Szent Erazmus és Szent Miklós oltár, másik néven Szűz Mária oltára. Látszik rajta hogy különböző oltárok részeiből rakták össze, ugyanis a középszekrény nagyon szűk a benne található három szobornak. A predella is csupasz, három apró faragott díszítmény jelzi hogy eredetileg nem ilyen volt. A neogótikus oromdíz méretét és látványosságát tekintve is felülmúlja az oltár többi részét.

És végül a Szent Anna oltár, másik néven Szűz Mária kis oltára. Ha igaz a Szent Anna oltár szobrai a legrégebbi szobrok a templomban. Egy ma már nem létező 1390-1400 as évekbeli oltárról valóak. Az oromzatnak csak a középső indázata eredeti.

Szepesszombat

Szepesszombat tipikus polgárházai a főtéren

A főoltár predelája az utolsó vacsora jelenettel

Az 1772-ben emelt oszlop a szeplőtlen szűz szobrával a egykori városháza előtt

A Szent György templom főoltár központi szobra 1516-ból Lőcsei Pál Mester műhelyéből

A Szent György templom belseje

Az szepesszombati gótikus Szent György templom és az 1598-ban épült reneszánsz harangtorony

Erdély

Egy a kiránduláson részt vevő hallgató személyes megjegyzése:

„Saját élmény: Még sosem jártam Erdélyben és már maga a táj is lenyűgözőtt. A tanulmányi út folyamán, rengeteg helyen jártunk és számomra hihetetlen, hogy ennyi műemlék fennmaradt az utókor számára, oly módon hogy olyan állapotában láthatunk rengeteg tárgyat, amelyeken nem volt szükség drasztikus restaurátori beavatkozásra.

Úgy gondolom, hogy a vidék szépségét nagyon nagy részben ez a sok, régmúltból fennmaradt emlék adja.”

Homoródkarácsonfalva

A hajó északi fala az alsó regiszter falképeivel

Az unitárius templom északi falán feltárt 14–15. századi freskók Erdélyben egyik legépebb, összefüggő középkori falképegyüttest tárják elénk. A felső regiszterben Szent László-legenda ábrázolásának több jelenetét, az alsó regiszterben a Három királyok imádása, fölötté Veronika kendője, a Szent Kereszt megtalálása, Jézus születése jelenteket láthatjuk.

A templom szentélyében kutatóablakok bizonyítják, hogy a későbbi mészrétegek alatt további falképek húzódnak (pl. apostolok ábrázolása).

Szent László-legenda részlete: a csatában elesett kun harcosok

Szent László-legenda nyitó-jelenete az unitárius templom falképén

Székelydálya

A református templom szentélyét a 15. században gótikus stílusban építették át. A mennyezetet késő gótikus/kora reneszánsz festés: zöld indamotívumok borítják, mely egészen lombkoronára emlékeztet, amelybe címerpajzsokat illesztettek, többek között II. Ulászló, Brassó és Segesvár városok címerét is. A templom külső falán is volt falfestmény, de ez mára nagyon töredékesen maradt fenn.

A 17. században, Bethlen Gábor idejében készült a jelenlegi kazettás mennyezet. Ennek restaurálása során a faanyagot és a festékréteget konzerválták, majd a festés finom, megkülönböztető akvarell retust kapott. Ez a kiegészítés a legnagyobb mértékben tiszteletben tartja az eredeti felületeket: az eredeti rétegeket őrzi meg, nem célja az egykori, mára elhalványodott, elpusztult színezés rekonstrukciója.

A mennyezet hajdani, gazdag színvilágáról tanúskodó, osztóléc alatt fennmaradt felület

Részlet a festett kazettás mennyezetről és a mennyezetet kísérő festett frízetről

A templomban kiállított, restaurált kazettákon az osztólécek alá került és így védett, s épségben fennmaradt festés tárta fel előttünk az eredeti színvilágot és festésmódot.

Templombelső a szentéllyel

A szentély festett boltozata

Ége

A református templomban a hajó mennyezetét, karzatát és a padokat 1792-ben készítette szászbudai Rösler György. A mennyezet kazettáit egyszerű „parasztimárványozás” díszíti. A szentély kazettás mennyezete és karzata a XVIII. század első felében készült.

Az 1792-ben készült szószékkorona

A szentély festett mennyezetének 1702-es feliratos kazettája

A hajó Rösler György által festett karzata és kazettás mennyezete

Székelyderzs

Az unitárius templom freskóit 1419-ben festették. Az északi falon Szent László legendája, a déli falon Pál megtérése és Szent Mihály arkangyal látható. A templom harangja 1607-ből, padozata pedig 1790-ből való.

Részlet a tornyokkal alakított kerítőfalról

A falkép egy részlete a déli falon (Saul megtérése)

A székelyderzsi templomot a szász templomokra jellemző erődfallal vették körül. A templom kapuja a XVI–XVII. századból való. Gyakran előfordul, hogy a vasveretek már nincsenek rajta a kapun, azonban a természeti erőziótól védett felületeken, az eredeti vastagságában megmaradt fa mintázata kirajzolja az elkallódott veretek formáját.

A Szent László-legendá Birkózás jelenete a templom északi falán

Bögöz

A református templomban található Székelyföld egyik legösszefüggőbb falfestménye. A XIII. században épült templomot a 14. és 15. században is átépítették, e két utóbbi átépítéshez köthetőek a freskók.

A karzat a 18. században készült, és az északi falon levő falképek miatt a déli falra helyezték. A kazettás mennyezet és a karzat szász mesterek munkája.

Részlet a Szent László-legenda Üldözés jelenetéből

A Szent László-legenda nyitó jelenetei a nyugati falon

A nyugati falon kezdődik a falképegyüttes legfelső regiszterében található Szent László-legenda első jelenete: jól beazonosíthatóak itt a történet egyes fázisai, a kivonulást, ütközést, üldözést, birkózást és a lefejezést ábrázoló képek – csak az utolsó, a harc utáni megpihenést ábrázoló jelenet hiányzik a sorból.

Az alatta lévő regiszterben (kép-sorban) Erdély egyik legteljesebb Szent Margit-legenda ábrázolását láthatjuk.

A legalsó regiszterben az Utolsó ítélet ábrázolása látható, nagyon részletes, ikonográfiaileg is gazdagon megformált jelenetekkel.

Az északi fal falképegyüttesének két alsó regisztere a Szent Margit-legenda és az Utolsó ítélet jeleneteivel

Nagygalambfalva

A református templomról először az 1332-es pápai tizedjegyzékben tesznek említést több erdélyi plébániával együtt. Az elpusztult késő gótikus, terrakotta boltozatnak csak a borda-indításai láthatók. A hajóban Szent Erzsébet és Szent Dorottya legendájának egy-egy jelenetét, valamint Mária megkoronázását, a szentélyben felszentelési keresztet láthatunk. A bútortzat a Rösztler-műhely munkája.

Szent Erzsébet alakja a hajó falképén. Részlet

Templombelső nyugat felé, a hajó kazettás mennyezetével

A Mária megkoronázása jelenet a hajó északi falán

A hajó a XVIII. századi festett kazettás mennyezettel és karzattal

A templom és a torony délkeletről

A református templom felújítása folyamatban van. Freskói 14. századiak. A templomhajó eredetileg boltozva volt, de a 18. század végén famennyezetet kapott. A kazettás, festett mennyezetet itt is a Röszlerek készítették. A templomban található még egy középkori stallum töredéke is.

Középkori falképek a hajó északi falán

Énlaka

Az unitárius templom egy római castrum helyén épült, amelyből sok követ később beépítettek a templom falaiba. A II. Rákóczi György utáni tatár betörés során felperzselték, és ennek következtében átalakították, 1668-ban kazettás famennyezetet kapott. Az apszisban a famennyezet 19. századi.

A templom és különálló tornya az alacsony kerítőfallal, délnyugatról

A hajó 1668-as festett mennyezetének restaurált kazettái

38

A szentély a 18. századi karzattal és 19. századi mennyezettel

Tanulmányi út helyett

Segesvár

Második napunkat Segesváron kezdtük, a Hegyi templom megtekintésével, ami történelmi szempontból is fontos helyszín, ám nem utolsó sorban ma fontos műtárgyaknak ad helyet, melyeket a környező városokból gyűjtöttek össze, s így a különböző helyi sajátosságokkal rendelkező műtárgyakat együtt láthatjuk. Számos oltár volt köztük, voltak kész, restaurált darabok, de volt olyan, amelyen még megfigyelhettük a sérüléseket. Egy stallum, amelyet valamilyen oknál fogva félbehagytak, a készítés egyes fázisait mutatta, mint pl. előrajzot, vagy a faragás első lépését. Különös élményt nyújtott a templom egyik kapuja, mely Ulászló és Segesvár címereit viseli. A kapu fenyőfából és hársfából, a berakások fekete mocsári tölgyből, vöröses tiszafából és hársfából készültek. A kapu teljes egészét átfestés takarta, melytől nem lehetett látni az intarziát, ám ma már restaurált állapotában látható.

Segesvár, vár

A Hegyi templom szentélye

Segesvár: ismerkedés egy predellával

Részlet az északi ajtóról, Ulászló király és Segesvár címérével

Középkori stallum a hajóban

A hármas védőívvel körülvett templom

Az evangélikus templom és a köré épített hármas védőív talán Erdély leglátványosabb erődtemploma. A közel 200 évig a szász evangélikus püspökségnek helyet biztosító templom mai formáját a 15. század végén – a 16. század első évtizedeiben nyerte. A kerítőfal déli tornyában található katolikusok kápolnája értékes falképegyüttest őriz.

A katolikusok kápolnájának restaurált falképei

Szászbogács

Következő állomásunk Szászbogács volt, ahol az evangélikus templomban egy nagyméretű szárnyas oltár és két stallum még sugallja a templom korának hangulatát. A stallumon mives lapos faragások láthatók, valamint fenyőszerkezetben rendkívül aprólékos nemesfa intarzia-berakások. Hallhatunk a stallumok használatáról, azok funkciójáról, illetve arról hogy kialakításuk a kényelmet szolgálva hogyan változott az idő folyamán: a kartámaszt emelték vagy süllyesztették, ahogy a felcsapható ülést is.

Talán az egyik legnagyobb élmény volt mindannyiunk számára, hogy egy olyan használaton kívüli szárnyasoltárt láthattunk és tanulmányozhattunk testközelről, melyre múzeumi vagy kiállítási környezetben ritkán van lehetőség. Rendkívül hasznos volt, hogy láthattuk a különböző festészeti, aranyozási technikákat és a károsodásokat közelről, a festményen és a kereten egyaránt.

Szászbogácscon lehetőségünk volt a templomtoronyba is felmenni, így az épület és a torony szerkezetét, a harangot, valamint tartószerkezetét is láthattunk, a torony körüljárható folyosójáról pedig elénk tárult Erdély festői tája.

Szászbogács, evangélikus templom

A szárnyasoltár

A szárnyasoltár egy táblaképének részlete

Középkori stallum a szentély északi oldalán

Darlac

Az 1400 körül épített evangélikus templom szentélye kívül is, belül is értékes falképeket őriz. A feltárás-restaurálás alatt levő falképek szépen ötvözik a keleti, bizánci festéstechnikát a nyugati ikonográfiával.

A nyugati kapu kőfaragványai

A templom látképe, délnyugatról

Falképek a szentély déli, külső falán

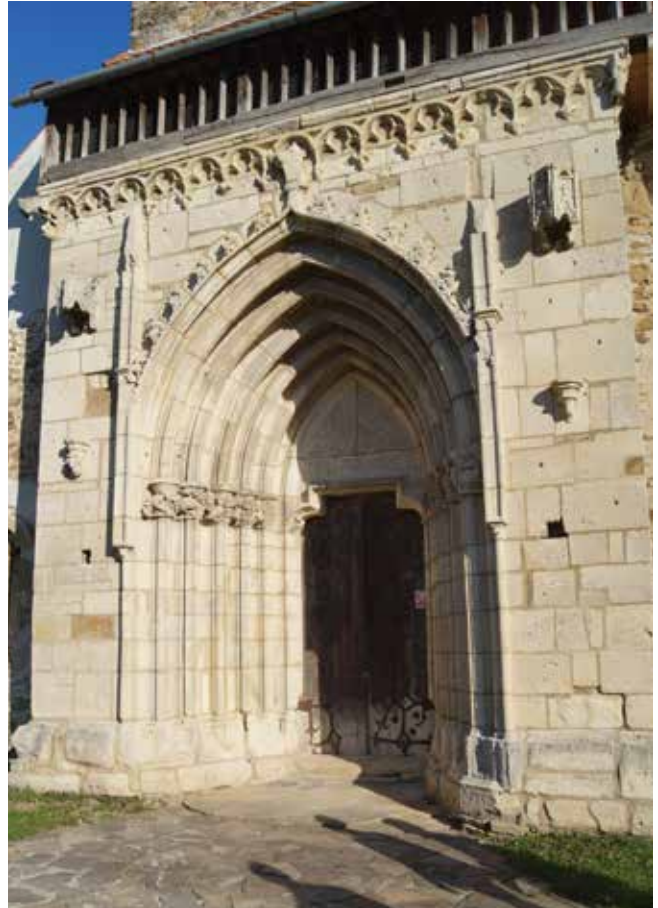
Falképegyüttes a szentély déli falán

Küküllőkörös

A 14. század második felében, illetve a 15. század elején épült, bazilikális elrendezésű evangélikus templomot a 15. század végén – 16. század elején kerítőfállal vették körbe. A Passió-jeleneteket bemutató falképek a szentély északi falán, a 15. század első felében készültek.

A szentély falképei. Részlet.

A templom impozáns nyugati kapuzata

Részlet a Krisztus feltámadása jelenetről

Medgyes

Napunk Medgyesen zárult, a hajdani ferences kolostortemplomban egy nem szokványos oltár bemutatásával, mely különleges megjelenésével és forgatható középső elemével ritka, jellegzetesen barokk műalkotás.

A ferences templom barokk főoltára

Mikháza

A ferences kolostor a 17. században épült. 1692-ben Dluszki Jakab, bákói püspök, lengyel konventuális ferences szentelte fel a templom harangjait és berendezését, mely teljesen egészében fennmaradt. Napjainkban csak két oltárnak látható az eredeti festése. (Távoli, igényesebb párhuzam: a győri jezsuita templom XVII. századi oltárai.)

A sekrestyében oltárszekrény található ereklyetartóval, melyre több példát nem ismerünk a magyar emléanyagban. Közelebbről megfigyelhettük az aranyozás, ezüstözés és az ezüstre felhordott színes lüszter-rétegek készíttéstechnikáját. A karzat már 1702-ben a helyén állt, és festményeit az 1690-es években készítették, melyeket a későbbiekben átfestettek.

A sekrestyében őrzött oltár-szekrény részlete

A XVII. századi, később átfestett karzattalvéd

Részlet a Szent Anna-oltár aranyozott-ezüstözött faragványáról

Templombelső a XVII. századi oltáregyüttessel

Nyárádszentmárton

A középkori építésű, unitárius templom 1667-ben, egy tatár beütést követő felújítás során új mennyezetet kapott. A nyugati karzat is ekkor épült.

A hajó 1667-ben festett kazettás mennyezete. Részlet

A templom külső látképe, délkeletről

Falképtöredék a diadalív nyugati oldalán

Az egységes késő barokk–rokokó templombelső

A templom bútorzata 1788-ban készült, a belső tér berendezése, a boltozat stukkódíszítései az eredeti téglaburkolattal egységes barokk képet alkotnak. A bútorokat Barátosi Balog Mihály készítette, aki asztalosmunkáinál, faragványainál egyaránt használt fenyőfát és hársfát. Ez nagyon ritka jelenség, mivel a barokkban, illetve a későbbi időkben csak a dél-német, tiroli területeken terjedt el a fenyőfából (elsősorban vörösfenyő) való faragás, a Kárpát-medencében hasonló faragványokhoz elsősorban hársfát használtak. A templom faboltozatát és a rajta levő stukkókat megtámadta a könnyező házigomba, amit csak a körülmények javításával (kiszáradás), vegyszeres fertőtlenítéssel tudtak visszaszorítani. A fa boltozatot tartó, meggyengült eredeti ácsolat megerősítésére új gerendákat építettek be, melyekhez felfüggesztették a régi, károsodott gerendákat. Tölgyfa deszkák választják el a régi gerendázatot az új faanyagtól, mert ez a faanyag ellenállóbb a könnyező házigombával szemben.

A stukkóval díszített fa boltozat

A padok igényes faragványai. Részlet.

Marosszentgyörgy

A 18. században a római katolikus templom patrónusa a Petky család volt. A fa mennyezet 1720 körül készült, melynek finom festését egy képművész készítette.

A hajó kazettás mennyezete. Részlet a Szent Györgyöt ábrázoló központi tábláról és a növénydíszes kazettákról

Az Okos és balga szüzek ábrázolásának részlete a diadalm béléletében

A Mandorlás Krisztus-ábrázolás a szentély falképein

A unitárius templom 13-14. századi szentélyében késő gótikus Utolsó ítélet-ábrázolás látható, melynek középpontjában Krisztust mandorla övezi. Az ábrázolásokat illuzionisztikusan megfestett gótikus bordaháló veszi körül. Alatta reneszánsz virágornamentika és apostolgaléria látható. A diadalíveken az Okos és balga szüzek példázatának ábrázolásai vannak.

Restaurálásnál fontos volt a történeti vakolatrészek megtartása, a hiányokat vasoxid pigmentekkel színezett mész-homok vakolattal tömítették, melyre megkülönböztető technikával akvarell retus került.

Apostol-galéria részlete a szentélyben

Az ábrázolásokat övező illuzionisztikus bordaháló

Fütelke

A nagyon romos állapotban levő szász evangélikus templomot az Arcus Alapítvány vette bérbe 49 évre, a mellette levő paplakkal és iskolával együtt, melyeknek felújítása fokozatosan halad.

A romos templombelső nyugat felé, a hajóban barokk boltozattal

50

Részlet a hajó déli faláról

A templom délnyugatról, előtérben a hajdani paplak épülete

A kerítőfal déli kaputornya, 1655-ös díszítőfestéssel

Tanulmányi út helyett

Máréfalva

Számos 19–20. századi székely kapu maradt fent a településen. 2009-ben a székely kapuk fennmaradásáért és restaurálásáért létrejött mozgalom és különböző programok indultak a faluban és környékén. Ez is hozzájárul ahhoz, hogy az embereknek fontossá vált, hogy megőrizték ezeket az alkotásokat. A faragott, festett kapuk az egész falu utcáit díszítik.

Több olyan kaput láttunk, melyek nem eredeti helyükön, hanem a házak között, szűk helyre bezsúfolva álltak. Ez annak a következménye, hogy az utat kiszélesítették a forgalom számára (hogy ne csak lovas szekérrel lehessen elférni) és ezért a kapukat beljebb helyezték.

Máréfalva, székelykapuk

Csíkomyó

A kegytemplom kincse a kb. 2 méter magas középkori Mária kegyzobor. Koronáját eredetileg két angyal tartotta. A mostani oltár és a kegyzobor elhelyezése 1844 körüli átalakítás eredménye. A kegyzobor mellett tiroli faszobrok jóval későbbi alkotások. A padlót ún. kelheimi kőlapok borítják – ez a kő magyarországi templomokban is igen gyakran használt nyersanyag volt, a csíkomyói padlózat szürkés árnyalatától eltérő, sárgás színe is lehet.

A kerítőfal déli kaputornya, 1655-ös díszítőfestéssel

A kegytemplom főoltára a Mária-szoborral és kétoldalt a Szent Istvánt és Szent Lászlót ábrázoló tiroli szobrokkal

Csikdelne

A csikdelnei Szent János római katolikus templom külső, déli falán maradtak meg falképek, melynek védelmét úgy oldották meg, hogy egy esővetőt építettek fölé, hogy az megvédje a freskót az időjárás viszontagságaitól. 1673-as kazettás mennyezete is fennmaradt, melyet hajdan élénk, a széleken kék-sárga szín jellemzett. A mennyezet közepén a napsugarakkal körbevett Mária gyermekével ábrázolás látható.

Szárnyasoltára a régi oltárok mintájára készült, 1675-ben. Faragása nem annyira plasztikus, állagmegóvása a közelmúltban történt.

A hajó festett kazettás mennyezete

Csíkzsögöd

A csíkzsögödi templom oltára nagyon hasonlít a csíkdelnei főoltárhoz, készítője ugyanaz lehetett, de ennek az oltárépítménynek a szárnyai elvesztek az idők folyamán. Középen egy középkori Mária-szobor áll, a restaurálás 4, helyenként 6 festékréteget távolítottak el róla. A restaurált oltár felületén a feltárt és konzervált eredeti festékréteg, fémszínezés látható, s több helyen tanúfolt mutatja, hogy milyen volt a restaurálás előtti állapot. Korábban a tabernákulum helyét kivágták, Mária szobrát átfaragták és fejére koronát, kezébe újonnan faragott kis Jézust készítettek, a csíksomlyói kegyszobor mintájára. Az oltár táblaképein alapozás alig van, vagy egyáltalán nincs. A kompozíciók zöld színű motívumain a festék zománccosan csillog, feltehetően gyanta/olaj-tartalmú kötőanyagnak köszönhetően. A szentély oldalfalán függő feszület korpusza hársfából készült és korábban kültéren állhatott.

A templom látképe délről

A templom XVII. századi oltárai

Barokk feszület a szekrestye északi falán

A középkori Mária-szobor a főoltáron

Tanulmányok

A szászbogácsi műemléki nyári egyetem

Szászbogács, 2019. július 28–augusztus 5.

Bóna István

2017 őszén kiváló erdélyi restaurátor kollégánk, Mihály Ferenc vetette fel az ötletét egy olyan komplex nyári műemlékes képzésnek, melynek helyszíne az elhagyott szászbogácsi erődtemplom lehetne. A megvalósulás részleteit a szerző csak nagy vonalakban ismeri, mivel elég későn kapcsolódott be a program megvalósításába. Ekkorra már az elhatározás megszületett, egy sikeres pályázat után a konkrét program kidolgozása volt napirenden. A célokat és a formát több konzultáción alakították ki a szervező oktatók. Miután megegyeztek a programban és a kívánatos, azaz a lehető legmagasabb színvonalban, a gyakorlati megvalósítás részletes megtervezése következett. Az elfogadott ötletek tényleges kivitelezésének mikéntjét egy helyszíni bejárás során lehetett legjobban pontosítani. Az összes oktató együtt elutazott Szászbogácsra, hogy a helyszínen találják meg a program végrehajtásának legjobb módjait. Mihály Ferenc is eljött, hogy megtárgyalhassuk az együttműködés részleteit. A program részeként tervezett szakmai kirándulás helyszíneit is bejárták, elsősorban azért, hogy a gyakorlati problémákat előre megoldhassák.

Végig az a cél lebegett a tervezők előtt, hogy ez a műhely az első legyen egy remélhetőleg hosszú sorozatban. Közös elhatározás volt az is, hogy a munkát már a következő évben folytatni kell.

A megvalósult első program címe „Az erdélyi százszok középkori művészete” lett. A nyári egyetem résztvevői a magyarországi és romániai művészettörténet-, építészettörténet- és restaurátor képzés egyetemi műhelyeiből kerültek ki (BBTE, BME, ELTE, KRE, MKE, PPKE). Magyar részről minden tanszékről egy-egy vezető oktató, és három-három hallgató vett részt. A dokumentálást a Sapientia egyetem média szakos hallgatói végezték. Két kolozsvári restaurátor hallgató is csatlakozott hozzánk saját költségen, továbbá két erdélyi kutató a Babeş-Bolyai Tudományegyetemről.

A nyári egyetemen folytatott tanulmányi munka felépítése

57

A program három fő részből állt:

1. elméleti képzés: előadások, melyek az erdélyi százsz művészet történetéhez kapcsolódtak;
2. gyakorlati képzés: korszerű műemlékes és restauratori ismeretek elsajátítása – ennek helyszíne a szászbogácsi templom volt;
3. tanulmányi kirándulás: a környék műemlékállományának tanulmányozása az elméleti képzés tematikájához szorosan kapcsolódó helyszíneken.

Az utazás a helyszínre személyautókkal történt. Minden oktató maga vitte a hallgatóit. A kilenc napos programból kettő maga az utazás volt. Mindkét alkalommal útközben is meglátogattunk jelentős műemlékeket.

A tulajdonképpeni program első két napja a helyszín megismerésével és előadásokkal telt. Az összes oktató tartott előadásokat és két erdélyi restaurátor kolléga is előadott: Kiss Lóránd és Mihály Ferenc.

A harmadik, negyedik és ötödik napokon gyakorlati csoportmunka folyt. A hallgatók három, egyenként hat fős csoportba osztva (csoportonként egy-egy hallgató minden egyetemről) dolgoztak rotációs rendszerben az alábbi témakörökben:

- épületelemzési gyakorlat (a templom külső és belső formái, erődítések) – a BME vezetésével;
- restauratori vizsgálati és dokumentációs gyakorlat (kőszobrászat, falképek, oltár, faberendezések) – az MKE vezetésével
- művészettörténeti dokumentációs gyakorlat, értékleltár készítése – a művészettörténeti tanszékek vezetésével.

A hatodik és hetedik napon tanulmányi kirándulásokra került sor kiemelt jelentőségű százsz műemléktemplomokhoz. A meglátogatott helyszínek: Medgyes, erődtemplom és kápolna, Szászivánfalva, Baráthely, Ecel, Somogyom, Darlac, Küllőkörös, Berethalom, Riomfalva, Almakerék, Segesvár.

A nyári egyetemnek helyszínt adó százsz templomerőd ismertetése

A templom egyhajós, sokszögzáródású szentéllyel és bordás boltozattal. Jellegzetes tornya védelmi funkciót is szolgál. Jelentős középkori kőfaragványokat tartalmaz kívül is, belül is. Jól tanulmányozhatók rajta az egyes átalakítások nyomai. Belül is komoly művészi értékű emlékeket találunk: két gótikus stallumot, egy jelentős szárnyasoltárt, gótikus keresztelők medencét és szentségtartót. Festett, 19. századi karzata is figyelmet érdemel. Több periódusból származó középkori falképei és egy festett barokk nyílászáró tábla képviselik továbbá a festett emlékeket. Ezek közül az oltár, a falfestmények és a kőfaragványok vizsgálata volt elsősorban része a restauratori megfigyeléseknek. Az épület együtteshez tartozik a templomon kívül az erődrendszer, valamint a paplak és az iskola két barokk épülete.

Jelen írás elsősorban a restaurátori területtel foglalkozik. A többi csoport tevékenységét és eredményeit csak vázlatosan ismertetjük. Az építész csoport két programot hajtott végre, természetesen csak részfeladatokat megoldva: az épület alakhű felmérését és az épületben lévő értékek leltározását. A felmérést a hagyományos manuálé készítésen át az előre kitűzött koordinátákhoz való geometriai alapon való méréssel és a 3D szkennel használatával is végezték, hogy a hallgatók jól megérthessék a különböző módszerek sajátosságait, előnyeit, hátrányait. A leltározás a nálunk szokásos értékleltártól eltérő filozófiájú, a külföldön már jól kiérlelt módszer megismertetését tűzte ki célul. A német helyiségkönyv értéksemlegesen, jól kidolgozott rend szerint veszi nyilvántartásba a műemlékben található bármiféle elemet, ezzel teljes és hiteles dokumentuma a műemlék pillanatnyi állapotának.

A művészettörténész csoportok felmérték, vizsgálták és dokumentálták a kőfaragványokat, elsősorban a nyugti kaput. A számunkra felállított állványzatokon lehetőségük volt az utolsó ítélet kompozíció és a szárnyas oltár közeli vizsgálatára. A valódi művek közlelől való megfigyelése a vezető oktatókkal együtt ritkán adódó alkalom a hallgatók számára. A főoltár esetében nagyon tanulságos volt Mihály Ferenc részletes ismertetése, aki felhívta a figyelmet egy csomó olyan változtatásra, átalakításra, amelyeket a távolból nem lehet felfedezni. A látszólag egységes mű komplex története tárult fel a sokszor rejtett részletek általa való bemutatása nyomán. A csoportok teljességgel feldolgozták a templomban található feliratokat. Kiválasztott kőtöredékeken elkészítették egy képzeletbeli kiállítás szükséges előkészítő dokumentációját és a hozzá tartozó tudományos katalógus leírásait. Gyakorolták a szakszerű mőtárgy-fotózást.

A restaurátor munkacsoport tevékenysége és eredményei

A szászbögácsi nyári egyetem keretében lefolytatott restaurátori kutatási gyakorlat célja kettős volt.

Egyrészt különböző egyetemek hallgatói egy valóságos, igen gazdag műemléken vizsgálódhattak, mérhettek és dokumentálhattak. A különböző szakok hallgatói megismerhették egymást a közös csoportmunka során, és a másik látásmódjába belehelyezkedve, az irányított együttműködés során sokat gazdagodhattak szakmai szempontból. A program lehetőséget biztosított a művészettörténész- és építész hallgatóknak, hogy kipróbáljanak bizonyos restaurátori vizsgálati módszereket, és a valós mőtárgyak közlelől való megfigyelésével szerezzenek olyan ismereteket, melyek az iskolai körülmények között nem lehetségesek. A restaurátorhallgatók számára is nyújtott újat e gyakorlat, hisz egy ennyire komplex együttes vizsgálata az egyetemi oktatás keretében nem lehetséges.

Másrészt valódi, hiteles műemléki kutatást végeztek a hallgatók, mely egyszerre szolgálja egy későbbi helyreállítás előkészítését, és bővítette tudásunkat a műemlékről. Azaz, ez a gyakorlat a tanulmányokon túl egyszerre volt még alapkutatás és alkalmazott kutatás is. Eredményei már most is sok új ismerettel gazdagítottak minket, de még több megismerni valóra világitottak rá. A templomerőd hosszú időre elláthat minket kutatni valóval úgy, hogy nem lenne benne semmi üresjárat, végül akár minta projektként is szolgálhatna.

Az elvégzett kutatási feladatok:

- Irányított megfigyelések közvetlen közlelől a számunkra felállított állványokról.
- Infravörös felvételek készítése két különböző, a közeli infravörös tartományban dolgozó fényképezőgéppel.
- UV lumineszcens felvételek készítése.
- Súrlófényes felvételek készítése.
- Fényképek erős teleobjektívekkel.
- Makro fotózás.
- Falnedvesség mérések.
- Kártérkép készítése a nyugati kapu talajszintről elérhető felületeiről.

Irányított megfigyelések közvetlen közlelől a számunkra felállított állványokról

Mihály Ferenc kollégánk saját állványaiból épített számunkra két állást, amelyeken vizsgáladni tudtunk. Az egyiket a főoltárhoz építette, a másikat az Utolsó ítélet falfestmény bal széléhez állította.

Az oltáron végzett megfigyelések során eddig ismeretlen bekarcolásokat találtak a hallgatók. Ezek egy része középkori. A közös megfigyelések során kiderült, hogy a ma látható színezés nem eredeti. Több helyen sikerült megtalálni az eredeti

színeket. Ezeket dokumentáltuk. A jövőben alaposan átvizsgálva a teljes együttest, meg kell próbálni hitelesen rekonstruálni az eredeti színezést. A rekonstrukció készülhet színes ceruzával, akvarellal vagy digitálisan. Akár mindháromat meg lehet próbálni. Az állványon a színes ceruza a leghasználhatóbb. Vihetünk színkártyákat is, hogy minél hitelesebben rekonstruálhassuk az eredeti színezést.

Ha engedélyt kapnánk rá, szívesen nyitnánk néhány kis kutató ablakot az oltár szerkezeti részein és az oromzaton. (Kb. 1x1 centimétereseket.) Vennénk mintákat is mikroszkópos vizsgálatokhoz. Ezek egy-két milliméteres minták lennének egyes amúgy is meglévő sérülések széleiből.

UV lumineszcens felvételek készítése (1- 6. kép)

Ezeket a felvételeket csak tökéletes sötétben lehet elkészíteni. Este kilenc után kezdődhet a munka. A keményen átdolgozott napok után csak korlátozott mennyiségben végezhetőek ezek a vizsgálatok. Ezek eredményei elsősorban a restaurálás megtervezését segíthetik, de a művészettörténeti kutatás számára is hozhatnak fontos eredményeket. Ha például kiretusált bekarcolásokat fedezünk fel vagy átfestéseket találunk, az fontos lehet a képek elemzése során.

A festményekről készült felvételeken jól láthatókká váltak a későbbi beavatkozások. A feltételek nem tették lehetővé tökéletes minőségű képek készítését, de megfelelő felkészüléssel meg lehet oldani ezt a problémát. Itt is fontos lenne a teljes mű megvizsgálása. Ezzel a technikával a szobrokról is fontos információk várhatók. A szobrok színei is részben eltérnek az eredetitől. Ezek az elváltozások, vagy változtatások minden bizonnyal megjelenéne a képeken.

1. kép: A szentély északi fala normál felvételen. Az alsó részen látszanak a felszálló nedvesség okozta károk.

3. kép: Részlet a főoltár Angyali üdvözlés festményéről normál felvételen.

2. kép: A szentély északi fala UV lumineszcens felvételen. Az alsó rész felől a talaj eredetű nedvesség által felszállított sók és szerves anyagok világítanak az UV sugárzás hatására. A világos foltok mutatják a falban meglévő károsító anyagok, - sók és szerves anyagok - elhelyezkedését.

4. kép: Részlet a főoltár Angyali üdvözlés festményéről UV lumineszcens felvételen. A lakk világos zöld színben lumineszkál. A kiegészítések sötét foltokként jelentkeznek. A lakk alattiak csak kissé sötétebbek, a lakk fölöttiek szinte feketék. A festményen kevés a kiegészítés, gyakorlatilag a kép eredeti megjelenését láthatjuk

5. kép: Az északi stallum normál felvételen. A festések ezen a képen nem látszanak, a lakkozás állapota sem ítéltető meg.

Az északi gótikus stallumról is készítettünk UV lumineszcens felvételeket. A felső részeken, a lumineszcens képeken vastag lakkot figyelhettünk meg. A faragásokon festés nyomait láthatjuk. A lumineszkáló fehér festék minden bizonnyal ólomfehér. A vörös valószínűleg cinóber lehet. Helyenként szabad szemmel is látszik a festés, máshol csak a lumineszcens felvételen jön elő. A stallumokat a későbbiekben végig kell majd fotózni.

6. kép: Az északi stallum UV lumineszcens felvételen. Az ólomfehér alapú festések az oromzaton és a jobb alsó táblákon világos csíkként látszanak. A baloldalon ilyenek nem figyelhetők meg. Az oromzaton a vörös festék is világít piros színben.

A lakkozás egyenetlenségeit és a javításokat is jól meg lehet figyelni. A későbbiekben sok részletfelvételt kell készíteni mindkét stallumról a pontosabb elemzéshez.

Infravörös felvételek készítése két különböző, a közeli infravörös tartományban dolgozó fényképezőgéppel (7-13. kép)

7. kép: Az angyal egy részlete normál felvételen.

8. kép: Ugyanaz a részlet infravörös felvételen. Az alárajzok kitűnően látszanak. Az arc a rajzon jelentősen eltért a végső, megfestett állapottól. Az orrot két változatban rajzolták meg, a száj is máshova került. Az angyal vállára valami fátyol félét tervezett a művész, amit később nem festett meg. A rajz erőteljes és magabiztos.

Két infra fényképezőgépet vittünk magunkkal. Mindkettőnek más a kezelése és kicsit mást is tudnak. A diákok rövid ismertetés után önállóan használták a gépeket és készítettek felvételeket. Hamar kiderült, hogy elsősorban az oltár festményein tehető izgalmas megfigyelések. Már eddig is olyan új kérdések merültek fel, amelyekre egyelőre nem tudunk biztos választ adni.

9. kép: Mária arca az Angyali üdvözlés képről. Normál felvétel. A finoman megfestett részletek letről egészen biztosan nem látszottak. A festés karaktere olajfestésre utal.

10. kép: Mária arca az Angyali üdvözlés képről, a normál felvétellel megegyező kivágásban. UV lumineszcens felvétel. Itt egy rendkívül ügyetlen előrajzot találtunk, amit biztosan nem a képet alkotó művész készített. Egészen torz fejet rajzolt, a szemet rossz helyre rajzolta és túl kicsire is sikerült. A művészt nem zavarta az ügyetlen rajz, biztos kézzel festett egy sokkal színvonalasabb fejet.

11. kép: Szakállas férfi feje normál felvételen.

12. kép: Szakállas férfi feje hasonló kivágásban infravörös felvételen. Magabiztos lendületes rajzot látunk. A rajzoló nem törekedett a részletek kidolgozására, csak a figura tartását és tömegét határozta meg. Még fület sem rajzolt. A részleteket munka közben, fejből dolgozta ki.

13. kép: Infravörös felvétel a karzat egyik táblájáról. A tábla jelenleg barnára van festve. Az infravörös felvételen egy tájkép rajzolódik ki, melyet a barna festék eltakar. A későbbiekben kutató feltárásokat kellene végezni, és a teljes karzatot módszeresen végig kellene fényképezni az infravörös tartományban.

A jövőben az összes festményt le kellene fényképezni. Ezzel olyan teljes vizsgálati anyaghoz jutnánk, melynek elemzése izgalmas feladat lehet a művészettörténész kollégák és hallgatók számára is. Komoly tudományos eredmények várhatók ettől a vizsgálattól, főleg ha valóban a teljes anyagot lehet vizsgálni.

A szobrokon végzett infra vizsgálatok nem hoztak érdekesebb eredményeket. Ezért a szobrokat és faragványokat a későbbiekben nem tervezzük vizsgálni.

A falképeken elsősorban a fehér alapon fekete előrajzokat tudjuk így „előhívni”. Az infra felvételeken várhatólag jobban kivehetők lesznek az ábrázolások. Az eddig készült próbafelvételek ezt megerősíteni látszanak. Az Utolsó ítélet azon részein, ahol fekete az előrajz, sok részlet tisztábban fog látszani. Ugyanakkor a vörös festékekkel, vagy krétával készült előrajzok rendszerint eltűnnek. Így meg tudjuk különböztetni alarajz szempontjából azokat a területeket is, amelyeket nem érünk el az állványról. A hajóban felépített karzat most barnára van festve. A barna festéken átdereng az alatta lévő festés. A nagyobb táblákon tájképek vannak, a kisebbekben virágvázák. Az infra fotókon egyes esetekben elég jól láthatóvá váltak a lefestett motívumok. Az eddigi tapasztalatok nyomán javíthatjuk a fotókat és vélhetőleg több részletet tudunk majd előhozni egy következő alkalommal. Reméljük egyszer majd próba feltárásokat is végezhetünk kisebb felületeken.

Az egyik infra gép cserélhető objektíves, ezért nagy távolságból is készíthetünk vele felvételeket. Illetve az állványzatról közelebről, erős nagyítósöggel viszonylag nagy felületeket be tudunk fogni. Ezeket a lehetőségeket már elkezdjük kihasználni.

Fényképek erős teleobjektívvel (14-15. kép)

A teleobjektíves felvételek segítségével tudtuk megvizsgálni az Utolsó ítélet falkép felső regiszterét. Így ismerhettük fel a lent láthatótól eltérő technikát és réteg-felépítést. Az erős teleobjektívvel infra felvételeket is készítettünk. Ezeket a vizsgálatokat is folytatni kell. Ha nem is egyszerűen, de biztosan sikerül majd jó minőségű UV lumineszcens felvételeket is készíteni a teleobjektívvel. A karzatról szinte biztosan kitérő felvételek lesznek készíthetők a szemközti falon lévő falfestményekről

62

14. kép: Krisztus alakja az Utolsó ítélet falképen. Gyakorlatilag csak a fekete előrajz maradt fenn belőle. A háttér kékje szinte csak sejthető nyomokban maradt meg, a haj barnája csak aláfestés.

15. kép: Ugyanaz a részlet infravörös felvételen. A fekete rajzos elemek sokkal jobban dominálnak. A rajz megfelelően kinagyítva kitűnően tanulmányozható. A kék festék sötétben jelenik meg, ezért jobban behatárolható, hogy hol maradt meg. A vakolat hiányok világosabb tónusban határozottan felismerhetők.

Súrlófényes felvételek készítése (16. kép)

Ezeket is csak tökéletes sötétben tudjuk elkészíteni. Az eddig készült képek kiválóan mutatják a különböző vakolások, javítások, átalakítások jellegzetességeit, elhelyezkedését. Itt is fontos lenne a teljes oldalfalat körbe lefotózni.

16. kép: Súrlófényes felvétel a szentély északi faláról. Jól tanulmányozható a vakolat felszíne. Jellegzetes középkori kanálhátas vakolás. Fent egy vízszintes vonal fölött kevésbé strukturált a felület. Ennél a vonalnál volt a korábbi sík mennyezet.

Makro fotózás (17-19. kép)

Volt nálunk egy olyan fényképezőgép, amelynek kiváló minőségű makrofotó funkciója van. Néhány képet készítettünk vele, de csak próbaként. Az eredmények ismeretében tervezzük a tervszerű makro fotózást, főleg a gótikus oltáron. Az oltár festményein olyan részleteket ismerhetünk meg, illetve dokumentálhattunk, amire nem számítottunk. Például szemmel gyakorlatilag nem látható apró szempillákat, vagy fogakat fedeztünk fel a magasban elhelyezett táblákon látható alakokon. Ezeket az oltár nézői egyáltalán nem láthatják, amit a festő egészen biztosan tudott. Munkáját feltehetőleg nem is elsősorban a nézőknek, vagy a híveknek szánta.

18. kép: Egy szem makrofelvétele. A szembe belefestett sötét-kék és a rajta lévő pasztózus világos színek restaurátoroktól származnak. Ezeket később, további vizsgálatok után érdemes lesz eltávolítani. A szemtől jobbra látható pergés szerencsére kiegészítést érint.

Falnedvesség mérések

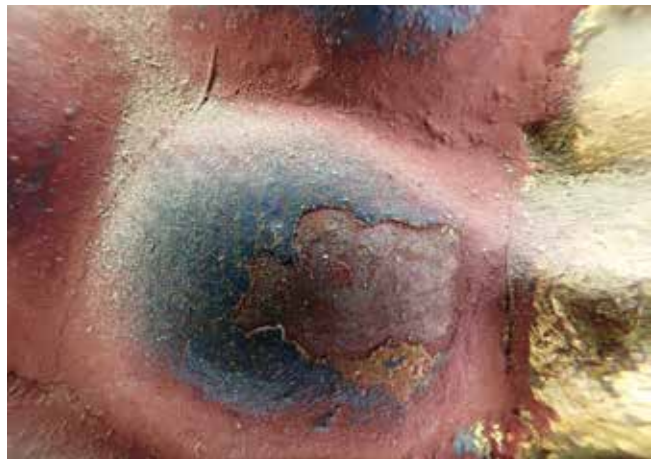
A mérést két, eltérő alapelven működő műszerrel végeztük. Mindkettő csak tájékoztató adatokat nyújt, de nagy megbízhatósággal. Egyik sem tudományos műszer, de gyakorlati szempontból kielégítő adatokat szolgáltatnak.

A hallgatók rövid eligazítás után önállóan végezték a méréseket. A talajszintről elérhető felületeket mértük. A rendelkezésre álló idő alatt sikerült a szentély nagy részét és a nyugati kaput felmérni. A szentélyben a GMI 15 nevű műszer volt a célszerűbb. Ez a sík felületeken tud csak mérni, de igen megbízhatóan. A faragott kapun használhatatlan. A szentélyben egy falszakaszon kipróbáltuk a másik műszert is.

A kapun az MF-100 nevű műszerrel dolgoztak a hallgatók. Ennek a használatakor néhány dologra figyelni kell, ezeket megtárgyaltuk. Mindkét esetben hiteles és érdekes eredmények születtek. Ezeket a méréseket folytatni kell. Részben új helyeken kell mérni, de érdemes megismételni a korábbi helyeken is, hogy megfigyelhessük a változásokat. A két műszer nem százalékokat ad meg, hanem olyan értékeket, melyek relatíve jól mutatják a nedvesség-helyzetet. Az MF-100 alkalmas a közelítő százalékos mérésre is bizonyos feltételekkel. A mérések eredményeit nedvesség-térképeken ábrázoltuk. A nyugati kapu nedvességtérképének már a digitális változata is elkészült.

17. kép: Makrofotó az egyik figura szájáról. A száj szélessége két centiméternél kisebb. A száj fölött balra látható kis hiányok szabad szemmel alig láthatóak. A lepattozott festék alól az alárajz feketéje tűnik elő.

19. kép: Az oltár oromzatának egy részlete makro-felvétele. Több réteg látható egymáson. Az eredeti megjelenésben játszott szerepük tisztázásához szükség lenne mikroszkópos keresztmetszet vizsgálatra. A ma vörösre festett bogycok eredetileg valószínűleg lüszteres kékek lehettek. Sok átalakítást lehetett ezzel a módszerrel felfedezni és rögzíteni.

A nyugati kapu talajszintről és létráról elérhető felületeit szemrevételezéssel átvizsgálták a hallgatók. A szempontokat előre megbeszéltük. Megfigyelték azokat a jelenségeket, melyeket közösen megállapítottunk. Ezeket rajzi eszközökkel rögzítették. A térkép készítésének módját maguk határozhatták meg, a lényeg az volt, hogy az eredmény érthető és hiteles legyen.

A felmérés digitális formába öntése folyamatban van.

A későbbiekben a déli kapu kártérképét és a falfestmények kártérképeit is el kellene készíteni. A templomban lévő összes műtárgyról előbb-utóbb ilyet kellene készíteni. Ha nem történik restaurátori beavatkozás, akkor is hasznos lehet ez a munka, hisz az esetleges további romlás egzaktul értékelhető lesz. A műemléki engedélyezési folyamatnak hazánkban kötelező része a kártérkép készítés, ezért nagyon fontos, hogy a diákok gyakorlatot szerezhessenek benne.

Problémák

A gyakorlat tanulságai között az egyik legfontosabb az, hogy a következőkben a restaurátor-hallgatók közül a minél magasabb osztályt végzetteket érdemes kiválasztani. Az elmúlt gyakorlaton két végzett hallgató vett részt, akik igazából már nem is diákok, hanem kollégák voltak. Nagyon jó, hogy jöttek, mert a munka beindításához a segítségüket nem lehet túlértékelni. Jött még egy hallgató, aki az első éven volt túl. Habár egészen biztosan sokat profitált a műhelyből, több előképzettséggel még többet nyerhetett volna.

A jövő

A programot mindenképpen érdemes folytatni. Még jobb lenne kiterjeszteni. Vagy hosszabb időre, vagy több hallgatóra, vagy több egymást követő kurzusra gondolhatunk. Egyszer talán, a távoli jövőben akár restaurátori beavatkozásra is sor kerülhetne. Ez egyelőre még nem lehet cél, de ha a helyi kollégákban felmerül az igény, állunk elébe.

A következőkben ki szeretnénk terjeszteni a vizsgálatokat a következőkkel:

- Helyszíni anyagvizsgálatok kézi XRF készülékkel.
- Mintavételek mikroszkópos vizsgálatokhoz.
- UV reflexiós fotózás. Ez a vizsgálat nem kíván elsötétítést, de egyelőre csak filmre tudjuk elvégezni.
- Makro fotózás. Ez szükséges a mikroszkópos mintavételek helyeinek dokumentálására is.
- Hőmérséklet, páratartalom és falhőmérséklet mérés. (Volt nálunk erre műszer, de nem működött. Azóta rendben van.)
- Az oltár eredeti színezésének feltérképezése. (Szemrevételezés, makro fotózás.)
- A két falkép alaposabb vizsgálata, rajzos dokumentálása.

A program során tett megfigyelések közül a templom középkori falképein gyűjtött ismeretekről számolhatunk be részletesebben

A szászbogácsi evangélikus templom falain jelenleg két periódusból ismerünk középkori falképeket. Ezek nagyrészt véletlenül, javítási munkák közben kerültek napvilágra, nem restaurátori feltárás eredményeként. A szentély északi falán antiochiai Szent Margit különálló alakja látható, díszes keretbe foglalva. Az 1990-es években ezen a falszakaszon még egy női szent – a kis Jézusnak kosarából virágot nyújtó Szent Dorottya – alakja is látható volt, de ezt visszafedték. A Szent Margit falkép készítését stílárius jellemzői alapján az internacionális gótika időszakára, az 1400 körüli évekre teszik.

A templom déli kapuján a timpanon egykori festett díszítésének kerete tűnik elő a későbbi festékrétegek hámlása miatt. Az így feltáruló, az itáliai trecento festészetből ismert kozmateszk keret Erdélyben 1400 körül volt gyakori.

Az északi falon, a hajó teljes hosszában egy hatalmas Utolsó ítélet kompozíció látható. A falképet még feldolgozatlanak tekinthetjük. A 2019-es szászbogácsi nyári egyetem keretében a művészettörténész kollégák vizsgálták és előzetes megállapításokat tettek. Ezek ismertetése nem tárgya a jelen írásnak.

A falkép egykor a falfelület nagyobb részét kitöltötte. Megfigyelhető, hogy a kifestés a későgótikus hálóboltozat rendszeréhez igazodott. Jékely Zsombor megállapítása szerint egy olyan későgótikus Utolsó ítélet kompozícióról van szó, amelynek számos párhuzamát ismerjük Dél-Erdélyből. Szintén megállapítja, hogy a hasonló falképek kompozíciójának kiindulópontja a németalföldi festészet volt. Német területen a téma legmonumentálisabb változata Martin Schongauer három falfelületet betöltő nagy falképe Breisach plébániatemplomában, amely a mester egyik utolsó munkája volt (1488-1491).

20. kép: A festmény felső regisztere fehér alapra készült, a lentebb inkább rózsaszínre, vagy sárgára. Ezen a képen láthatjuk a fehér és a sárga alapozás határát határozott éles határvonallal. Az alsó angyalok szárnyai átnyúlnak a sárga mezőből a fenti fehérbe. A látványt zavarják a közelmúlt belevakolásai.

21. kép: Rózsaszín alapmeszelésen a vörös előrajz részben ecsettel, részben krétával elkészítve. A ruhákon zöld és kék festéknymok láthatók.

A 2019 nyarán lezajlott kutatási program keretében a legkisebb figyelmet éppen a falképek vizsgálata kapott. Eleve csak előzetes vizsgálatokat terveztünk azért, hogy később felkészültebben érkezhessünk a helyszínre. A következő alkalommal szeretnénk engedélyt kérni az esetleges feltárásokkal és mintavételekkel járó alaposabb vizsgálatokra.

A festésekből levett apró minták mikroszkópos vizsgálatát az MKE laboratóriumában elvégezve pontos információkat kaphatunk a vakolat összetételéről, a festmények réteg-felépítéséről és az alkalmazott pigmentekről. Kis szerencsével a szekkók kötőanyagairól is szerezhetünk ismereteket.

Tervezzük továbbá, hogy elvinnénk a kézi XRF készülékünket, mellyel a helyszínen mintavétel nélkül lehet anyagvizsgálatokat végezni. Ezek eredményeit részben a helyszínen, részben a felvett adatok utólagos elemzésével értékelhetjük. Az eredményeket összevetve a labor vizsgálatok eredményeivel további lépéseket határozhatunk el.

Eddig csak pár roncsolásmentes fototechnikai vizsgálat és egyszerű szemrevételezés történt. Az antiochiai Szent Margit falképről infravörös és sűrűfényes felvételek készültek, de csak nagyobb távolságról. Készült pár UV lumineszcens felvétel az Utolsó ítéletről. Ennek felsőbb régióit erős teleobjektívvel fotózva is vizsgáltuk normál megvilágításban és infravörös fényben (14-15. kép).

Az infravörös felvételeken tisztábban kivehetők a kompozíciók, mint szabad szemmel. Az UV lumineszcens felvételek elsősorban a technikákról és a későbbi belejavításokról adhatnak információt. A sűrűfényes felvételek segítségével meghatározhatjuk, hol van még középkori vakolat, illetve, hogy az egyes felületeken milyen, a vakolást illető változások történtek (16. kép).

Ezek alapján a következő megállapításokat tehetjük:

Bár a falképek között nagy a korbeltől eltérés, mindegyikre jellemző a német technikák alkalmazása. Az antiochiai Szent Margit képen az intonaco rajzot a fehér vakolatra vörös festékekkel rajzolták fel. Nem tudjuk, hogy a vakolaton van-e alapmeszelés, ezt csak közeli vizsgálattal, esetleg mikroszkópos keresztmetszet vizsgálatokkal állapíthatnánk meg.

Az arc és a kezek, továbbá a keretelés valószínűleg freskó technikával készülhetett, a háttér sötét aláfestése (veneda) is rendszerint freskó, feltehetőleg itt is az. A kékeket, zöldeket szinte mindig szekkóban festik fel. Ezen részek kopottsága arra utal, hogy ez itt is így történt. Végül fekete kontúrokat festettek fel. Amikor kontúrozták, a vörös alárjz már nem látszott. Ezért a vörös és fekete vonalrajzok jellegzetesen eltérnek egymástól. Hasonló jelenség figyelhető meg például a türjei Szent László cikluson.

Az Utolsó ítélet falfestmény alsó és felső regisztere úgy tűnik, különböző módokon készült, de az egész művet teljesen szekkó technikával festették (20. kép). Alul a festés technikailag nagyon hasonlít a breisachi Schongauer festményekhez. Ugyanúgy halvány rózsaszín alapmeszelésre készült, ami egyébként jellegzetes német technika. Breisachban Schongauer vörös festékekkel és ecsettel készítette az alárjzot, míg a Bogácson dolgozó egyik mester vörös krétát is használt, de festett is Schongauerhez hasonlóan (21-22. kép). Úgy tűnik, kombinálta a két technikát. Egyes helyeken sárga aláfestés is látunk (23. kép). A falkép felső részén és egyes alacsonyabban lévő figurák esetében fehérre meszelt alapon fekete szénrajzot láthatunk (14-15. kép). A festékréteg gyakorlatilag eltűnt ezekről a felületektől. Úgy tűnik, hogy legalább két, esetleg három mester festhette a képet,

22. kép: Nagyvonalú vörös előrajz. A művész egyáltalán nem dolgozta ki a részleteket, csak a figura helyzetét határozta meg. Nyilvánvaló, hogy a részletformák tényleges kidolgozása a helyszínen, a festés aktusával történt meg. A módszer nagy magabiztosságra, fölényes festői tudásra utal. A képen látható fehér lecseppenések az utolsó meszelés eredményei.

23. kép: Fehéren hagyott és sárgára meszelt vakolat felületek találkozására. A sárga a későbbi, mivel rátakar a tőle jobbra lévő natúr felületre. A jobb oldalon fekete előrajzot láthatunk, ami úgy tűnik, hogy szénrel készülhetett. A testszín alatt halvány rózsaszín aláfestést látunk. A sárga meszelésen vörös az előrajz színe. Ugyanakkor a tény, hogy egy figura átnyúlik az egyik felületről a másikra, mutatja, hogy a különböző réteg-felépítések ellenére is meg tudták teremteni a művészi egységet.

24. kép: Krisztus alakja erős teleobjektívvel fényképezve. Gyakorlatilag a fekete előrajzon kívül alig maradt valami belőle. A fotó alapján úgy tűnik, a festő előbb szénrel felrajzolta az alakot, majd amikor már kellőképpen kialakult az eredmény, fekete festékkel, vékony ecsettel pontosította a vonal-rajzot. Színeket csak nyomokban látunk. A haj barnája a legkonkrétabb. A háttér kékjéből is maradt valami. A glória sárgáját csak éppen sejteni lehet. A testen nem maradtak szín-nyomok.

25. kép: A vörössel felvázolt fejek és a ténylegesen megfestett figurák között alig van valami összefüggés. A festőnek az előrajz csak annyit jelzett, hogy itt körülbelül mekkora figuráknak kell lenniük. Ez az erőteljes változtatás bizonyítja, hogy a mű a helyszínen, a megfestés aktusával alakult ki, nem pedig egy előre megtervezet, előre kidolgozott kompozíció „kivitelezése” volt.

ami a hatalmas méretet látva nem is csoda. A művészek rajzi stílusa jelentősen eltér egymástól. Ugyanakkor mindegyik festő alárajz-stílusa nagyon jellegzetes, és kiváló, magabiztos rajztudásról tanúskodik. Az alárajzok érdemesek alaposabb vizsgálatra. Ez segíthet az iskola és esetleg a művészek meghatározásában is.

A tény, hogy egy művön több alkotó dolgozik és mindegyik megtartja a saját technikáját, használja a saját anyagait, az gyakori a középkorban, de később is. Talán a legismertebb példák Lambach és Müstair - igaz lényegesen korábbi - falképei. Ugyan ez mondható el Raffaello Stanzáiról is.

A közeli szemrevételezés azt bizonyítja, hogy a festmény eredetileg nagyon színpompás lehetett. Egy helyen például fekete aláfestésen intenzív kék festék nyomai fedezhetők fel közletről vizsgálódva. Ennek anyaga szemrevételezéssel nem állapítható meg, de a kézi XRF segítségével talán mintavétel nélkül is meghatározhatjuk. Ha ez nem sikerül, mintát kell venni belőle. Mindenképpen érdekes, hisz a kék festék lentől nem is látható, viszont egy esetleges digitális színrekonstrukcióhoz a pontos adat segítségül szolgálhat.

A színek felvitelét ezen a falképen is a fekete kontúrozás követte. Mivel ez az utolsó aktus és egyben az utolsó réteg is, ez sérült a legjobban. Ennek ellenére fontos megállapításokat tehetünk. Például az eltérés a vörös előrajz és a kész festmény között helyenként egészen radikális (25. kép). Ez rámutat a festő munkamódszerére, arra, hogy menet közben milyen szabadon változtatott a koncepcióján. A rózsaszín alapon vörös előrajzzal indító mester vázlatosan rajzolt és van, ahol teljesen mást festett, mint amit lerajzolt.

A fekete előrajzot alkalmazó művész sokkal hívebben, fegyelmezettebben követte az előre kidolgozott koncepciót. Rajza is finomabb, precízebb (14-15. kép).

A jövőben fel kell térképezni a legalább kétféle előrajz pontos elhelyezkedését. Ezzel meghatározhatjuk, mely részeket mely mesterek készíthették. Fel kell mérni a különböző színű alapszínű felületeket és a vakolat-illesztéseket. Fototechnikai vizsgálatokkal meg kell próbálni részletesebben

„előhívni” az alárajzokat, és részletesen dokumentálni kell azokat. Fel kell térképezni a felületen előforduló színeket, azok anyagait meg kell próbálni minél pontosabban meghatározni. Minden elérhető szint mérni kellene kézi XRF berendezéssel. Mintákat kell venni az érdekesebb rétegszerkezetű részekből és a fontosabb pigmentekből, továbbá a vakolatokból is.

Csak remélni tudjuk, hogy ez a kezdeményezés folytatódhat és sok szép érdekes eredményre vezethet a jövőben. Reméljük, hogy sok fiatalnak nyújt egyedülálló lehetőséget betekinteni egy interdiszciplináris kutatásba, olyanba, ami sajnos még nem általános gyakorlat.

Irodalom:

Borsook Eve, Gioffredi Fiorella Superbi: *Technica e Stile, Silvana Editoriale*, Firenze, 1986.

Mora Paolo, Philippot Paul, Mora Laura: *Conservation of wall paintings*, London ; Butterworths, 1984.

Wyss Alfred, Rutishauser Hans: *Die mittelalterlichen Wandmalereien im Kloster Müstair*, vdf Hochschulverlag AG, Zürich 2002.

Knoepfli Albert, Emmenegger Oskar, Koller Manfred, Meyer André: *Reclams Handbuch der künstlerischen Techniken*, Band 2, Philipp Reclam jun. GMBH, Stuttgart 1997.

Függelék:

A program során elhangzott plenáris előadások:

- Entz Géza, (Pro Professione Alapítvány) Köszöntő,
- Takács Imre, intézetvezető (ELTE): Az erdélyi századok művészeti öröksége
- Szakács Béla Zsolt, tanszékvezető (PPKE): Az erdélyi századok középkori építészet
- Jékely Zsombor, tanszékvezető (KRE): Középkori falfestészet Erdélyben
- Entz Géza, művészettörténész (Budapest): A 15. századi erdélyi század templomok kapuzatai
- Kiss Lóránd, Az erdélyi század evangélikus templomok öröksége. Kutatás, restaurálás, értékmérés.
- Mihály Ferenc, restaurátor (Szováta): Faberendzések az erdélyi század templomokban.
- A századbogácsi templom építéstörténete, műemléki értékei. A legfontosabb műemléki beavatkozások áttekintése. Szakvezetés: Arcus Egyesület
- Krähling János, építészmérnök, tanszékvezető (BME): Történeti épületek felmérésének, dokumentálásának módszertana. Értékleltár/helyiségkönyv készítésének módszertana
- Bóna István, festő-restaurátor művész (MKE): Az épületkutatás és a restaurátori felmérés módszerei. Falképfeltárás és dokumentálás módszertana, oltárok és egyéb berendezések restaurátori vizsgálata

26. kép: A finom szénrajzzal dolgozó művész precízen követi az előre kidolgozott részleteket. Tanulságos, hogy ennyire eltérő habitusú mesterek milyen jól tudtak együttműködni, közösen egységes megjelenésű alkotást létrehozni.

A bácsi ferencesek Portiunkula oltárképének újjászületése

Korhecz Papp Zsuzsanna

Az Ábel Alapítvány támogatásának köszönhetően 2011-ben került sor a bácsi ferences templom egykori mellékoltár-képének restaurálására. A bácsi Nagyboldogasszony ferences templom és kolostor a legrégebbi egyházi épület a Délvidéken. Templomát a 12. században emelték a templomos lovagok, tőlük 1301-ben vették át a ferencesek a csarnoktemplomot, melyet a török időkben dzsámivá alakítottak. A felszabadító háborúk után a bosnyák-bányavidéki ferences tartomány vette birtokba, s újíttotta meg a 18. században. Kápolnákkal bővítette a főhajót, melynek Assisi Szent Ferenc tiszteletére emelt mellékoltárára 30 forintért csináltatták a Portiunkulai búcsút ábrázoló kompozíciót egy ismeretlen újvidéki mesterrel 1754-ben. (Cvekan 1985??) A rendalapító mellékoltárát 1774-ben megújították, Falkoner Ferenc budai mester Szeráfi Szent Ferencet megjelenítő oltárképére cserélték le a korábbi képet. (Korhecz Papp 2017.) Újvidék a 18. század közepén az ortodox templomfestészet központjának számított, emellett több asztalos-fafaragóműhely is működött. A bácsi oltárképpel talán a Budáról 1730-ban Újvidékre (akkor még Pétervárad-sánc) telepedett Acím Marković, vagy Vasa Ostojic és Janko Halkozovic nevei hozhatók összefüggésbe, akik tagjai voltak a helyi festőcéhnek. Katolikus festőket nem említenek a céhtagok között. (Stajic 1951: 309-318)

A festményt (184x100 cm) valószínűleg továbbra is a templomban őrizték, vagy csak a Portiunkulai búcsú (augusztus 2.) idején tették közszemlére, mert 1854-ben Slezak Clara megújította egy bizonyos A.R. monogramos mesterrel, erről tanúskodott a képre ragasztott, feketére festett vászonra készült festett felirat: Expensis Clara nat. Slezak, soli A.C. 1854 restr. AR. Ugyanekkor ragasztották körbe a vászonra festett gyöngysorral az élénk színekkel teljesen átfestett képet. Ezután nagy mechanikai sérülés érthette a

1. *In situ* felvétel-átvételi állapot

2. *Súrlófényes* felvétel

3. Átvételi állapot, hátoldal

4. UV lumineszcens felvétel

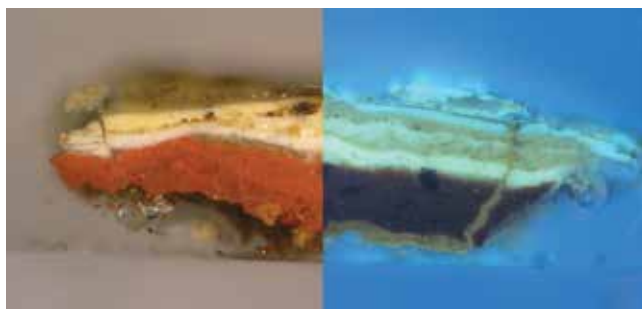

5. Radiográfiai részletfelvétel

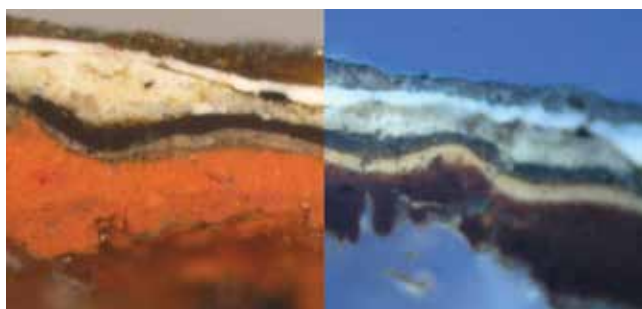
festményt, valószínűleg nagy magasságból eshetett rá valamire. A szétszakadt hordozót szakszerűtlenül foltolták be, majd a kolostor emeleti folyosójára tették félre a sérült festményt. A Portiunkulai búcsúnak a Kárpát-medencében ritka ikonográfiai típusát képviseli a bácsi egykori oltárkép, melynek előképéül valószínűleg Francisco de Zurbarán 1661-es műve után készült metszet szolgálhatott. Az elterjedt típuson nem a gyermek Jézus jelenik meg Szűz Máriával, hanem a feltámadott Krisztus (pl. a szendrői ferences templom főoltárképe, vagy a siklósi ferences templom mellékoltárképe). A legenda szerint a rózsákat ajándékozó Szent Ferencet az Assisi melletti Angyalos Szűz Mária templomocská (Portiunkula-kápolna) oltárán Jézus és Szűz Mária fogadta 1216-ban, s felszólították, hogy kérjen valami nagy kegyelmet. Kérése az volt, hogy aki meglátogatja e templomot, gyón s bűnbánatot tart, teljes búcsút (indulgentiae plenariae) nyerhessen. III. Honorius pápa helybenhagyta kérését, később V. Gergely pápa a 17. században minden ferences templomra kiterjesztette e kiváltságot. (Sculptéry 1999: 9-25)

6. Részletfelvétel a vászonillesztésről

7. 1. minta

8. 2. minta

9. Tisztítópróba

10. A vakkeretből kiemelt kovácsoltvas szögek

11. Félbetisztított állapot

12. Feltárt állapot

13. Kitömített állapot

A bácsi egykori mellékoltárképen gomolygó felhők által körülvonva jelenik meg a Szűzanya a gyermek Jézussal az ölében, aki édesanyját öleli, ujjacskájával anyja ajkára mutat. Mária egy feliratos (indulgentiae) szalagot nyújt át az előtte térdelő Szent Ferencnek. A jelenet a legendától és az ikonográfiai hagyománytól eltérően kültéren játszódik, a rendalapító előtt nyitott könyv, melynek szövege töredékesen maradt fenn, valamint egy fakereszt és koponya, mögötte a portiukulai templomocska, a háttérben Assisi. Mindezek a stigmatizáció jelenetének kellékei szoktak lenni. Szent Ferenc barna, csuklyás habitusban, jobbjával veszi át a kiváltságot, a bal kezét mellére vonja, tonzúrás profilja mögött dicsfény ragyog.

A festmény hordozója kézi szövésű lenvászon, melyet két, függőleges, varrással, ráhagyás nélkül illesztett szövetből (56+44 cm) állítottak össze, melyhez utólag, 1,5 cm-es ráhagyással egy 11 cm széles vízszintes csíkot varrtak. A kép eredeti magassága 173 cm lehetett. A függőleges szövetek szélessége 60 cm körüli. Sajnos a kép húzószélei szinte teljesen megsemmisültek. A húzószél töredékes felületein nem folytatódik a kép vörös alapozása, ami arra enged következtetni, hogy a végső vakkeretén készítették elő. A hordozót ennyivel ragasztották hozzá az 5 cm széles, öt darabból összeállított vakkeretéhez, melyet szivacsossá rágtak a kopogóbogarak. A vakkeretbe beleágyazódva őrződtek meg a feladatukat vesztett kovácsoltvas szegek. A hordozó eredeti felületeinek hátoldalára is felvitték a vörös színű olaj-alapozást, ez az ún. tingálás, mellyel tartósítani szerették volna a festményt. Ez egyfajta hátoldali védelmi eljárás volt, melyre egyedüli délvidéki példaként a szintén a bácsi kolostorban őrzött Ré-i Klatowy-i kegykép másolatánál lehetett találkozni. A két festmény szerzője nem azonos. A festmény hátoldalára erős ennyivel vászon- és papírfoltokat ragasztottak, melyek deformálták a szétszakadt hordozót. Egy 9x5 cm-es hiány is keletkezett a hordozóban.

14. A restaurált festmény és díszkeret

15. A restaurált festmény hátoldala

A festmény alapozás- és pigmentrétegét a kép teljes felületén repedésháló borítja, melyek szigeteinek mérete változó, 2-10 mm-es. A kép teljes felülete erőteljesen kagylósodott, a Szűzanya feje körüli „ragyásodást” talán tűzkár okozhatta. Az átfestés a korábbi kipergéseket is lefedte, azok szintbehozása (tömítése) nélkül. A kép a lakkréteg oxidálódása, valamint a ráakodott szennyeződésréteg következtében besötétedett. A lakkrétegen lefolyások láthatók, ami arra enged következtetni, hogy függőleges állapotban lakkozták a képet.

A festményről totál sűrűfényes, és totál UV lumineszcens és egy radiográfias felvételt készítettem a sérülések és utólagos beavatkozások minél jobb dokumentálása érdekében. A sűrűfényes felvételen a hordozó erőteljes deformálódása még szembetűnőbb. Az UV lumineszcens felvételen a kép felülete erőteljesen lumineszkál, a képen lévő lakkréteg anyaga azonos a feliratos és gyöngyosoros vászonapplikációkéval. A talajnál és a Portiunkula-kápolna körüli felületeket utólagosan kezelték, ezek sötétben jelennek meg. A radiográfias felvételen halványan, de elősejlik a Szűzanya eredeti arceosztása, valamint a fejét keretező nagyobb köpenye és a Kisjézus nagyobb hajfelülete. Emellett a vászon textúráját és a sérüléseket is dokumentálja. Az első átfestés nehézfém tartalmú fehér pigmenttel történt, valószínűleg ólom-fehérral, mely az eredeti repedésekbe beszivárogva, összegyűlve fehéren jelenik meg, míg a második átfestés valószínűleg titán-fehérral történt, mely nem gyöngíti a röntgen-sugarat: pl. a Szűzanya feje mögötti sérülés szinte ugyanolyan sötét, mint ahol teljesen hiányzik az alapozás és pigmentréteg.

Két mintavételre is sor került, melyen szintén jól láthatóak a készítéstechnikai sajátosságok, valamint az utólag felvitt rétegek. Az első mintát a Szűzanya feje melletti, a Kisjézus feje fölötti sárga háttér sérüléséből, a másodikat a könyv szélén lévő sérülésből vételeztem. Mindkét mintán szinte azonos rétegfelépítés látható: a kétrétegű vörös olajalapozás alatt előnyvezés

nyoma, mely UV megvilágításban lumineszkál. A vörös alapozás alapanyaga valószínűleg vas-oxid vörös. Nedvesanalitikai, vagy nagyműszeres anyagvizsgálat nem történt. A vörös alapozáson egy szürke imprimitura réteg található, mely gyantás kötőanyagú, hisz UV megvilágításban lumineszkál. Ezen található az eredeti festékréteg: a sárga háttér esetében fehér, a könyv szélénél sötétkék, amit két átfestés és lakkréteg követ.

A festmény restaurálása a festett felület levédésével kezdődött, kihagyva a vászonapplikációkat, melyek ragasztását CMC-vel duzzasztottam, majd távolítottam el. A vakkeretet le kellett sorvasztani 1 mm-es vastagságig azoknál a felületeknél, melyek ragasztása nem engedett, majd CMC-s duzzasztás után el lehetett távolítani, úgy mint a vászon- és papírfoltokat. A hordozó ezek után is kemény és törékeny maradt, s a hátoldali alapozás miatt a konzerválóanyag bevitelét sem lehetett megoldani. Az alapozást olaj-oldóval duzzasztottam, majd mechanikusan eltávolítottam. Az új húzószélek ragasztása (PVAc vizes diszperzója) után a hasadások széleit ideiglenesen összefogva a deformációkat feszítőkereten szüntettem meg párasítással. Ezek után került sor a vászonintarzia beragasztására és a hasadások élberagasztására (PVAc vizes diszperzója), valamint a vászonillesztés lesorvasztására és megerősítésére. Méhviasz és dammárgyanta 60/40 %-os keverékének bevasalásával és, nátron-papírréteg hozzávasalásával konzerváltam a képet.

A festett felület feltárása dimetil-formamiddal történt. A folytonossági hiányokat porfestékekkel vörösre színezett zselatinos tömítőmasszával pótoltam. Az akvarell aláfestés után újra átvastaltam a képet, hogy a konzerválóanyag a tömítéseket is telítse. A dublázást követően új, kersztmerevítővel megerősített, ékelhető vakkeretre feszítettem fel a festményt. A dammár lakkal levédett képet a lakk anyagával hígított művész olajfestékekkel retusáltam. Száradás után retus-lakk spray-vel permeteztem be. A kép díszkerete is rovarkárosított volt és megerősítőszóra szorult. A faanyag hiányait pótolva egy fenyőfa alappal erősítettem meg a díszkeretet, majd fekete nitrolakk festékekkel rekonstruáltam a színezést, valamint vékony aranybetétet illesztettem a belső falba. A kép a restaurálás után visszakerült a templomtérbe, a déli falra függesztették fel.

Irodalom

Cvekan, Paškal: *Franjevci u Baču*. Virovitica, 1985.

Korhecz Papp Zsuzsanna: *Franciscus Falconer pictor Budensis*. Szabadka, 2017.

Scultéty Zsófia: *Portiunkulai búcsú ábrázolásai*. (Szakdolgozat) MKE, Restaurátor Tanszék, 1999.

Stajić, Vasa: *Grada za kulturnu istoriju Novog Sada*. Novi Sad, 1951.

A pelsöci református templom restaurálása

Peter Koren

A pelsöci Református Keresztyén Egyház temploma fontos tanúja annak az időnek, amikor a Bebek család ősegyházaként 13. században felépítették. A 16. századi török zsákmányolás és a későbbi időszakban történt átépítések ellenére is észrevehető a gótikus stílus, amelyben eredetileg felépült. A Bebek Szent Györgynek szentelt római katolikus családi temploma a 14. század első felében épült. A Ján Tirpák által 2009-ben végzett georadar kutatások rámutattak a további hozzáépítések alapjaira. Bebek György 1370 után, miután visszatért a padovai olasz misszióról, egy olasz mester freskóival díszítette a presbitérium falait. A templom a 15. század első felében az északi oldalon lévő kápolna késő gótikus kiterjesztésével gazdagodott, amelyet általában „Bebek kápolna” néven ismernek. Építészeti stílusa alapján Togner Milan az 1440-es évektől az 1450-es évek elejéig datálja megépítését. Tihányi Monika levéltári kutatása azonban az 1423-ban elhunyt Bebek Nagy Jánost jelöli meg, mint az építmény donátorát. Az építészeti részlet egyedülálló középkori épület Gömörben. 1558-ban a templomot és az egész várost kifosztották az oszámni hadseregek. A károsodás mértékét nagyjából meghatározták a 2009-től 2010-ig végzett kutatások. A pusztítás után az első helyreállítás 1617-ben történt, amikor a templom romjait a református egyház hívei vették át, akik akkoriban a lakosság többségét alkották. A templom összeomlott gótikus boltozatait sík mennyezet váltotta fel, amelynek díszítése már hipotetikusán sem rekonstruálható. A hajdani déli falon négy új ablakokat létesítettek. Az ablakbélés megépítéséhez másodlagosan gótikus köelemeket használtak, amelyeken egy gótikus freskó töredékei találhatóak, Dávid-csillag motívummal. Egy másik 1861-ben létrehozott ablak - a presbitérium sokszögének keleti falán - az újonnan épült emporium alatti tér megvilágítására szolgált. A déli portál előtt épült előcsarnok szintén az 1617-es átalakításból származik. A hajó déli falát, amelyet

1. A szentély keleti fala a helyreállítás előtt

2. A szentély keleti fala a helyreállítás után

3. A szentély északi fala restaurálás előtt

4. A szentély északi fala feltárás után

5. A szentély északi falának feltárt freskói konzerválás tömítés után és retus közben

17. századból származik. Valószínűleg ez az, amelyet Tichý Kálmán könyvében a következő szavakkal ír le az elülső falon, - Pelsőczy Dávid Kováts 1679". A megrongálódott középkori falakat és vakolatokat helyileg kijavították. Ezután a teljes belső felületet kimeszelték. Az ablakok keretét és a belső portált rusztikus fekete vörös festés díszítette. Fekete-fehér négyzet és vörös növényi dísz váltotta egymást. A középkori freskókat lefedték. A templom külsőjét vakolták és fehérre meszelték. További apróbb módosításokat a 18. század folyamán hajtottak végre. 1713-ban kicserélték a tetőszerkezetet, melyet valószínűleg fa zsindelel borított. A presbitérium régi emporiumát 1744-ben helyreállították. Akár csak javításra került, vagy újra cserélték, jelenleg nem tudjuk megítélni. 1769-ben a zsindelel piros égetett cseréplel helyettesítették. A Bebek-kápolnáat valószínűleg a 18. században fedték be. Az addig nem egyenes tetejű ablakokat szentélybe az akkori esztétikai követelményeknek megfelelően módosították, ami már nem „fogadta el” a törő ívet. A templom külsőt rózsaszínre festették. Újabb mó-

a török támadás jelentősen megrongált, két pilérrel megerősítettek. A templom helyreállítására emlékeztet az újonnan ívelt diadalív felirata: „A Pelsőczy ref. Szent Egyház ezen ősrégi temploma hajdani romladosásából fel építetett 1617, meg újítottatott 1861 – ik esztendőben.” Kétségtelenül a legértékesebb hozzájárulás a reneszánsz nyugati kórus 1627-es felépítése volt, amely e korszak hazai belső építészetének egyedülálló példája. A most már nem létező fa építáfumokat 1628 és 1636-ból származtak. Az első sötét háttérrel, színes oszlopokkal, középen domborművel és fehér felirattal W. Kertvélyes János az akkori azonos nevű prédikátor kisfiaé volt. A második építáf Pelsőczy Nagy Kardos György városi és egyházi méltóságé volt. A presbitérium nem feltűnő padja, amely jelenleg barna olajfestékkel van befestve, szintén a

6. „Bemutató a templomban” és „Krisztus az Olajfák Hegyén” a szentély északi falán tömítés után

7. „Bemutató a templomban” és „Krisztus az Olajfák Hegyén” a szentély északi falán retusálás közben

8. A külső falkép Szent Lászlóval, Szent Istvánnal és Szent Imrével a restaurálás előtt

9. Szent királyok retusálás után

dosításra került sor 1861-ben, amikor az épület belsejét és külsejét helyreállították. Ugyanakkor Szentpéteri Sámuel akkori lelkész arra is összpontosított, hogy bizonyítékot találjon az egyház reformáció előtti létére. Tichý Kálman szerint középkori freskót fedeztek fel a szentély délkeleti falán. Megemlíti a plébánia krónikájának azon feljegyzéseit is, miszerint a helyi szószék archaikus alakú és nem alkalmazkodik a kor követelményeihez, ezért lebontották. A bontási munkálatok során két vörös mészkőből készült epitáf darabot találtak, amelyet átültettek a szentély északi falára. Rojcsék testvérek javították, akik az úgynevezett scallioi - műmárvány technikát alkalmazták a kő kiegészítéséhez. A régi szószék tehát a templom 1617-es helyreállítása utáni időszakból származott. A kültér teljes felületét oker színre festették. A belső térben felkérték, a bécsi Rojcsék mestereket, akik annak idején a rozsnyói püspöknél dolgoztak, hogy készítsenek áldozati asztalt és szószéket. Az orgona 1877-ből származik, és a presbitérium emporiumán van elhelyezve. Az 1895-s újjáépítés elsősorban a belső tereket érinti. 1895-ben a templom helyreállításában közreműködők listáját négy részben a Rozsnyói Híradó hetilap közzétette. Összesen 2727 forint és 550 korona gyűlt össze. Andrássy Dénes grófot a leglelkesebb adományozóként emlegették. 1923-tól a belső festmény újabb felújítására került sor, amely a klasszicista motívumokat másolta. Szondázásból kiderült, hogy a mennyezeti vakolatot ebben a szakaszban újakra cserélték. Ez összefüggött a mennyezetszerkezet és a tetőrendszer megerősítésével is. Az eredeti legyengült gerendák megmaradtak, teherviselő funkciójukat azonban új gerendák vették át, amelyekre felfüggesztették őket. Ekkor először két középkori freskó részletet mutattak be, az egyiket a belső térben egy szent figurával, általános attribútummal - könyvvel, a presbitérium kórusának lépcsőjénél. A második egy külső freskó részlete volt, két király alakkal a szentély déli falán. A szlovákiai gótikáról készülő könyvnek anyaggyűjtése részeként

Mencl Václav 1933-ban felmérte a templomot. Bár restaurálásra nem került sor, jegyzetekkel ellátott vázlatai részleges képet adnak arról, hogy milyenek voltak az akkor látott építészeti részletek. Megemlíti, hogy a kápolnához vezető portál be volt falazva. Ebben az esetben Koloman Lux 1939-ből való előkészítő grafikus dokumentációjában feltüntetett nyílás a külső bejáratként magyarázható. Mencl kutatásának évében már látható volt a Bebek-kápolnában felszentelési kereszttel ellátott kis freskó részlet. A templom helyreállításának első részleges munkálataira 1939-ben került sor. A Budapesti Kulturális Örökségvédelmi Hivatal levéltárában részletes rajzok és írások találhatók Lux Kálmán restaurálásának terveiről. A kápolna helyreállítását 1940 - ben régészeti kutatások előzték meg, amelyek eredményét a mai napig nem sikerült megtalálni. Nagy pozitívum volt a kápolna belső szintjének csökkentése a középkori padló szintjére, amelyet hatszögletű téglák szegélyeztek. Ezeket részben meghagyták, illetve új téglákkal egészítették ki. Újra megnyílt a templomhajót és a kápolnát összekötő portál. Lux elképzelései alapján az eredeti terveknek megfelelő ajtót készítettek. A kápolna megmaradt köelemeit cementkeverékkel tömítették. A falak felületeit erős cementvakolattal fedték és lesimították. A festményeket a reneszánsz nyugati karzathól eltávolították és az eredeti állapotot szem előtt tartva végezték a restaurálást és az átfestéseket. A szentélyben az északi falon

10. Rekonstruált lőrés 1558-ból. Az oszmán invázió elleni kétségbeesett védekezés emléke. A várost elpusztították. A templom 59 évig romosan állt, ezt követően újítták fel.

11. Alak a hajó keleti falán tömítés után.

a karzat alatt analitikai szondázást végeztek és középkori freskóra bukkantak kazettás díszekkel. A templom belső terét kifestették neoklaszicista, illúzió keltő architektúrával. 1958-ban a templom külsejét cement-brizollittal vakolták be, amely a falak károsítása mellett esztétikailag is elfogadhatatlan és történelmileg nem hiteles építészeti eljárás. Templomhoz földet szállítottak, ami nagyon megnövelte a környező terepszintet. A modern művészettörténeti és restaurálási kutatások 1977-ből származnak, Ezt követte a konkrét helyreállítási projekt, amely a passióciklusból két jelenetet tárt fel. Az Utolsó vacsora és a Keresztre feszítés falfestményeket restaurálták. A kutatás szerzői és a restaurálás megvalósítói 1977 -ben Togner Milan, Josefík Jiří és Székely László voltak. A templomot részben művészettörténeti szempontból elemezte Prokopp Mária, Togner Milan és végül Kresánek Péter. 2009-ben valósult meg a teljes templom falainak restauratori feltárása, a falfestmények restaurálása és a történelmi vakolat. A kutatás új ismereteket hozott a középkori festészeti díszítés mértékéről. A szondák megerősítették a freskók létezését a presbitérium északi falán és a hajó falainak keleti részein is. A falak nyugati részein megmaradtak felületek a templom 1617-es javításának idejéből. A következő évben Bednár Peter és Poláková Zuzana végeztek régészeti feltárásokat. A hajó nyugati falánál lévő két szonda és a hajó déli falán lévő oszlop felmérése feltárta a sírok egy részét, valamint a templom eredeti alapjait

és szintjét. Gojič Ivan és Tihányi Jozef segédkeztek az építészeti és történelmi kutatásokban, melynek eredményei , szerint a templom nyugati fala az 1617-es rekonstrukcióból származik, és az eredeti épület hosszabb volt. Az utolsó, 2010-ben végzett kutatás Mézes Árpád kőelemek restaurálási kutatása volt. Pivko Daniel a pozsonyi Műszaki Egyetemről a kőminták petrográfiai elemzését a Gemer-Malohont Múzeum lapba publikálta.

12. Szent József a szentély északi falán tömítés közben.

13. Szent Erzsébet és udvarhölgyek a hajó északi falán tömítés után.

Jelenlegi megújulás

2011-ben a helyreállítás második szakasza következett - a fal-festmények és történelmi vakolatok teljes területű feltárása a presbitérium belsejében. Ez a lépés tisztázta a templom 14. és 17. századi műszaki állapotát és a festéktöredékek megőrzésének mértékéről szóló ismereteket. A helyreállítási munkákat Koreň Péter, Gregorek Juraj és Vojtko Martin végezték. A jelenetek és ábrázolások ikonográfiája adott volt. Kérdések maradtak fenn huszonnégy szentsorozat azonosításáról a presbitérium keleti falain. Jelenleg szent Bartholomeusz alakját azonosíthatjuk. Bartholomeusz a saját bőrét a vállán tartja. A helyreállítás első fázisa a presbitérium északi, keleti, déli és nyugati fala egy részének felszín felfedezéséből állt. A felújítási szakaszban két jelenetet retusáltak. Ezen falfestmények témái Krisztus bemutatása a templomban, Krisztus a Getsemani kertben. A mai mennyezet alatt található az Angyali üdvözlés színhelyéről származó angyal monumentális alakjának drapériája. A helyreállítás célja a középkori, eredeti tárgyi lényegének stabilizálása volt. A hiányzó középkori eredeti részeket durva vakolattal - arriccio rekonstrukcióval voltak helyettesítve, imitáva az eredeti felületkialakítást. Kisebb hiányok a festmény gletteltszintjére voltak tömítve. A getsemani kert jelenet alatt egy kis fragmentumon 1617 –ből latinul írott latin szöveg látható. Ilkó Krisztina Zsuzsana elemzése szerint ez Seneca idézete: „Nihil mihi videtur infelicius eo, cui nihil umquam evenit adversi.” (Senki sem annyira boldogtalan, mint az, aki soha nem volt boldogtalan.) A helyreállítási munkálatok során a presbitérium falainak belső kerületén 15 cm széles szárító csatorna volt ásva. A kisebb emberi csontokon és freskótöredéken kívül gótikus üveg feltárása jelentős volt a folyamatban lévő restaurálás szempontjából. Az üveg maradékok alapján rekonstruálni lehetett a gótikus ablakok kitöltését. A falak földszintjének részei több hónapos száradás után helyreállíthatók.

14. Egy középkori üvegkör töredékei, amelyek a régészeti kutatóárokba kerültek elő a csatorna belsejében. Mintaként szolgált a középkori ablakrekonstrukcióhoz

15. Szentély északi fala rekonstrukció után

2013–2015 -ig sikerült rekonstruálni négy presbitérium ablakát. A bélés és az ablak párkányának feltárása után a középső pillér profilja és a bélés alakja pontosan meghatározható volt. Az ablak merműk a Bebek kápolna és a közeli Csetnek templom analógiái alapján lettek rekonstruálva. Az üvegkitöltés rekonstrukcióját Švamberg Petr mester és fia hajtotta végre. Presbitérium négy falában lőrések találhatóak. 2017-ben befejeződött a presbitérium feletti fa mennyezet rekonstrukciója és statikus stabilizálása. A rekonstruált mennyezet 1895 -ből származott, a festményt 1923-ban Ádam Gyula készítette. Mennyezet védi az egyedülálló gótikus festményt. A mennyezet közepén, kör alakú szegélyben egy nyitott biblia, egy arany kehely és kukoricafül motívuma látható. A megkötött rudak okker határát sötétkék háttér határolja, aranyozott csillagokkal, amelyek utánozzák az éjszakai eget. 2018-ban megoldották az emelkedő nedvesség kármentesítését. Az épület sajátossága, hogy mélyen terep szint alatt van. Széles ásatás tárta fel a szentély, északi és nyugati fal eredeti középkori szintjét: 80 – 150 cm mélyen a mostani földszint alatt. A presbitérium külső vakolatai voltak rekonstruálva. A Szentély déli falán a régi restaurálási beavatkozásokat eltávolították, a szent királyok festményeiről, és a képek eredeti méretben ki lettek retusálva.

A presbitérium krisztológiai ciklusának jelenetei:

Az Úr bevezetése a templomba, Krisztus keresztelése, Jeruzsálembe érkezés, Krisztus a Gecsemáné-kertben, Krisztus Pilátus előtt, Ostorozás, Angyali üdvözlés, Lábmosás, Utolsó vacsora, Keresztvitel, és Keresztre feszítés.

A templom hajójában eddig azonosított, feltárt töredékek:

Szent Erzsébet az udvarhölgyekkel és Szent Ilona. A többi fragmentum még művészettörténeti kutatásra vár.

Az emlékmű helyreállítása a Szlovák Köztársaság Kulturális Minisztériuma támogatási rendszerének köszönhetően 2009 óta folyamatosan folytatódik. A megújulás támogatásához a Magyar Köztársaság Kormánya is csatlakozott a Rómer Flóris Terv programon keresztül, amelynek köszönhetően a „Bebek” kápolna most már 2. ütemben restaurálódik.

16. Töredék a figurális falképből a hajó északi falán

